

TARTU ÜLIKOOL
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Küllike Tint
PÕIMITUD ESEMED EESTI ARHEOLOOGILISES KALMEMATERJALIS
Bakalaureusetöö

Juhendajad: Maarja Olli, MA
Tõnno Jonuks, PhD

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	2
1. Metoodika ja teooria	4
1.1. Teooria	4
2.2. Metoodika	5
2. Allikmaterjal	7
3. Koosluste analüüs	10
3.1. Esemekoosluste erinevad tüübid	10
3.2. Kronoloogia ja kooslus	12
3.3. Piirkond ja sajand	14
3.4. Sõlgede tüübid	16
3.5. Sõrmuste tüübid	18
3.6. Käevõrude tüübid	21
3.7. Käevõrud ja sõrmused	22
3.8. Sõled ja sõrmused	23
3.9. Põimitud esemete leiukontekstid	24
3.10. Sugu maahaudhalmes	26
3.11. Sugu põletusmatustes	28
3.12. Sugu ja põimitud esemete kooslus	29
3.13. Põimitud esemete asukoht matuses	31
4. Põimitud esemete tõlgendus	33
4.1. Dekoreerimine	33
4.2. Põimitud esemed matuserituaalis	35
Kokkuvõte	39
Kasutatud kirjandus	42
Kasutatud lühendid	48
Summary	49
Lisa 1. Joonised	53
Lisa 4. Tahvlid	55

Sissejuhatus

Põimitud esemed on omavahel teadlikult ja eesmärgipäraselt ühendatud esemed, mis on moodustatud valdavalt hauapanusena kasutatud ehetest. Arvesse on võetud ehted, mis tavaliselt omavahel koos ei esine või mille funktsioon ei ole selge. Selliseid esemekooslusi ei ole varem eraldi uuritud ja neid on laiemate uurimuste raames üksnes mainitud (nt Valk 1991, 184; Jonuks 2009, 278; Tvauri 2012, 165). Põimitud esemete sõnastuse on võtnud kasutusele Tõnno Jonuks (Jonuks 2009, 278), kuid kirjanduses võib taoliste komplekside puhul kohata ka lükitud esemete väljendit (Valk 1991, 184). Käesolevas töös kasutan mõlemat terminit sünonüümina. On märkimisväärne, et sellised kombinatsioonid ehetest, mis võiksid potentsiaalselt pakkuda olulist lisatõlgendusvõimalust matusekombestiku kohta, on jäänud senistes uurimustes niivõrd tahaplaanile. Käesolevas töös vaatan põimitud esemeid nende esinemiskontekstis, uurin erinevate esemete kombinatsioone ja nende kronoloogilist levikut.

Eesmärgid

Töö peamiseks eesmärgiks on jõuda esemete tõlgenduseni, milleks oli vaja saada ülevaade esemekombinatsioonide kooslustest, nende piirkondlikust ja kronoloogilisest levikust ning millised spetsiifikad nende seoste vahel esinevad. Matuste kontekstis aitab esemete interpreteerimisele kaasa ülevaade, kas komplekse on kõige rohkem meeste, naiste või laste matustes. Uurimuse tõlgendava osa seisukohast on oluline, kas selliseid esemeid sai kanda igapäevases elus või on tegemist pigem leinatallitluse käigus omavahel ühendatud esemetega. Samuti üritan näha, kas põimitud esemete tähendus on aja jooksul muutuv või on tegemist mingi üldise kombega.

Ajaline raam ja piirkond

Vaatluse all olevad kompleksid pärinevad rooma rauaajast, nooremast rauaajast, keskajast ja ühel juhul ka varauusajast. Piirkondlikult on suuremas osas tegemist Lääne- ja Põhja-Eesti, üksikjuhtudel ka Kagu-Eesti kalmetest leitud kooslustega. Matuste osas olen

uurimise alla võtnud tarandkalmed, kivikalmed ja maa-alused kalmistud. Kokku olen töös vaadanud 29 kalmet, kust on leitud põimitud esemekooslusi.

Töö ülesehitus

Esimeses peatükis annan ülevaate töös käsitletud teoreetilisest taustast ning kasutatud meetoditest. Teises peatükis seletan täpsemalt lahti, millistest allikatest ning millisel moel olen saanud teavet põimitud esemete kohta. Samuti allikatega seostuvad probleemid – miks alati ei saa esemekooslustes kindel olla või miks tuleb informatsiooni saamiseks erinevaid materjale vaadata. Kolmandas peatükis analüüsin leide täpsemalt, kirjeldades erinevaid esemekoosluste tüüpe, nende ajalist ja piirkondlikku levikut, koosluses olevate esemete erinevaid tüüpe (sõled, sõrmused, käevõrud) ning komplekse üksikult (käevõrud sõrmustega, sõled sõrmustega, sõled käevõrudega). Annan ülevaate ka põimitud esemete leiukontekstidest ning kelle juurde (mehed, naised, lapsed) või mis piirkonda need hauas asetatud on. Viimases peatükis pakun kogu eelneva materjali põhjal omapoolse tõlgenduse esemete kokkupanemise põhjuste erinevatele võimalustele.

Tahan tänada oma juhendajaid PhD Tõnno Jonuksit ja mag. Maarja Ollit, kes varustasid mind kirjanduse ja asjakohaste nõuannetega, samuti Riina Rammot, tänu kellele ma põimitud esemete teemani jõudsin. Tänan ka Mati Mandelit, Tuuli Kurisood, Priit Kivi, Ingrid Kivestit ja Kadri Nigulast, kes aitasid mind hoidlates leidude vaatamisel ning granti EFT 8956 (religiooni materiaalsus – usundilised esemed Eesti arheoloogiakogudes), mille käigus see uurimisteema formuleerus ning mille pilte olen oma töös kasutanud.

1. Metoodika ja teooria

1.1. Teooria

Kuna töö üks eesmärkidest on jõuda põimitud esemete tõlgenduseni, tuleb neid uurida mitmest erinevast aspektist. Tõlgendus on materiaalsete objektide ja nende kontekstide suhetest välja kujunenud seoste kogum, mille põhikomponendid on materiaalsed esemed, nende esemete füüsiline ja ajaloolis-kultuuriline kontekst ning tõlgendaja kui subjekti kontekst (Oras 2007, 20). Ainuüksi põimitud esemete koosluste ja väliste tunnuste põhjal on nende kokkupaneku põhjusteni keeruline jõuda ning pole võimalik minna kunagise inimese mõtetesse ja kaalutleda, mida nad mõtlesid oma surnud lähedastest ja minevikust (Williams 2010, 20). Seetõttu tuleb komplekside uurimisel arvestada nendega seotud faktoreid nagu konteksti matuses, kronoloogilist ja geograafilist levikut, mis annaksid vihjeid esemete kasutusest (Hodder 1991, 124; Williams 2010, 20, 38–39, 42).

Tõlgendus lähtub suurest osast tõlgendaja enda loovusest ning see ei saa olla lõplik, kuna interpreteerimisel on arvestatud vaid teadaolevaid teooriaid ja andmeid (*ibid.* 20). Seega võib põimitud esemete tähendus veel muutuda näiteks tulevikus Eestis kaevatavate kalmekohtade või naaberaladelt leitud komplekside põhjal. Viimast olen praeguses töös kasutanud vaid üksikjuhtudel võrdluse toomiseks. Kuna põimitud esemeid on teada erinevatest ajastutest, siis tuleb nende tõlgendamisel arvesse võtta, et pole üldist läbivat reeglit, mida saaks kõikide perioodide puhul kasutada, sest traditsioonid, rituaalid ja uskumused on muutuvad (Fahlander, Oestigaard 2008, 1–2). Nii on ilmselt ka ühiskonna suhtumine surma ja koolnusse olnud erinev, sest näiteks 19.–20. sajandi rahvapärимusest on teada, et hauapanuseid on asetatud hauataguses elus kasutamiseks või elavate kaitseks (M. Lang 2004, 87), kuid muinasajal peetakse arheoloogide tõlgenduse kohaselt nende üheks eesmärgiks rõhutada inimese sotsiaalset positsiooni – sõjameestele oli kaasa pandud relvastus (Konsa 2003, 130). Traditsioonide ja uskumuste muutustele viitavad ka näiteks hauapanuste märgatav vähenemine alates 13. sajandist võrreldes muinasajaga (Valk 2001, 92–93). Samuti ei saa ühele esemele alati omistada konkreetset tähendust, sest see võis rituaali eri osades muutuda (Ekengren 2013, 180). Näiteks asuvad sõrmused tavaliselt seal,

kuhu käed on asetatud, kuid vahel võib neid leida ka ebatavalistes kohtades, näiteks jalgade juures ning sel juhul on see arvatud olevat kingituseks surnule (King 2004, 216, 221).

Sotsiaalsest aspektist on võimalik vaadata esemete konteksti matuses – millised seosed tekivad põimitud esemete paiknemisel surnute soo või vanuse juures. Siinjuures tuleb mainida ka sotsiaalse mälestuse tähtsust, mille juures on inimestele oluline olnud nende meelepidamine, mis tuleb esile just matusekombestikus (Williams 2010, 15). Olulised on rituaalides kasutatud esemed, mis aitavad tekitada kindlat mälestust (*ibid.* 16–17).

Matusekombestikus olen toetunud surmakultuuri uurijate kirjutistele – „Rural cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD“ (Valk 2001) ja „Matusekommetest Kirde-Eestis 19. sajandil ja 20. sajandi algul“ (M. Lang 2004). Võrdlusi olen toonud veel Soome, Venemaa ja Vana-Rooma näidete põhjal (Недошивина 1967, 253–254; Hope 2011). Tõlgendamisel olen arvestanud ka märkide tähendusega tulenevalt eseme kujundist, kus olen toetunud Tiia Artla sümbolite seletustele (Artla 2009).

2.2. Metoodika

Keskendun peamiselt kalmetest saadud arheoloogilisele leiumaterjalile, mistõttu baseerub töö ennekõike kaevamisaruannetele ja arheoloogiliste uuringute publitseeritud ülevaadetele. Kindlatest kalmetest saadud info koondasin tabelisse, kuhu märkisin ära koosluste leiukonteksti (põletus või laibamatus, asukoht matuses, luustike sugu ja vanus ning muud leiud). Esemed kontrollisin hoidlates üle, seejärel kirjeldasin ning pildistasin neid.

Kooslustes esineb peamiselt ehteid, üksikjuhtudel ka relvi ja tööriistu. Kõigepealt vaatasin põimitud esemete omavahelisi kooslusi, misjärel määrasin väliste tunnuste järgi nende tüpoloogilise kuuluvuse ja dateeringu. Nii sain hea ülevaate, millises piirkonnas on kooslusi kõige rohkem, mis tüüpi kompleksid erinevates regioonides esile tulid ja millal on niimoodi esemeid erinevatel Eesti aladel kokku pandud. Kui komplekside kohta oli ülevaade saadud, koondasin need dateerimiseks koos piltidega eraldi tabelisse (lisa 3). Hilisrauaaegsete ja keskaegsete esemete puhul kasutasin Heiki Valgu artiklit (1991), Jüri Seliranna ja Jana

Reidla raamatuid (Selirand 1974; Reidla 2012), ning „Eesti esiajalugu“ (L. Jaanits, Laul, Lõugas, Tõnisson 1982). Viikingiaegsete leidude dateerimisel olid abiks M. Mägi artikkel (1994), Andres Tvauri ja Helmer Salmo raamatud (Tvauri 2012; Salmo 1956), Heiki Pautsi bakalaureusetöö (1995). Rooma rauaaegsete esemete puhul olen kasutanud Maarja Olli magistritööd (2013), Mari-Liis Rohtla bakalaureusetööd (2003) ning Silvia Laulu ja Valter Langi raamatuid (Laul 2001; Lang 2007).

Geograafilisest lähtenurgast olen vaadanud komplekside levikut erinevatel perioodidel Eesti alal. Kuni hilisrauaaja lõpuni on põimitud esemed paiknenud rannikuäärsetes kalmetes, erandiks Madi ja Verevi kalmistud. Kõige rohkem on lükitud esemeid teada Lääne-Eestis Maidlast ja Saaremaal Pöidest. Keskajal on põimitud esemete komplekse ilmunud ainult Kagu-Eestist, mis võib olla seotud ka keskaegsete külakalmistute põhjalikuma uurimisega selles piirkonnas. Tõlgendusliku poole pealt on oluline tuua võrdlusi ka naaberalade põimitud esemete leidudega, mille põhjal tekib selgem arusaam nende praktilisest või rituaalsest otstarbest. Rooma rauaaegseid põimitud esemeid on leitud näiteks veel Soomest ja Poolast, viikingiaegseid Leedust, Lätist ja Gotlandi aardeleidudest (Khomiakova 2012, lk 152, joonis 4: 6; Zarina 2006, 416, Bliuijene 1999, 127, joonis 58: 6; Stenberger 1947, 122–123, tahvel 124: 3), kuid eriuurimust nende kohta pole teada.

Eelnevalt saadud info põhjal koostasın analüüsimise jaoks ülevaatlikud tulpdigrammid, kus on selge ülevaade kompleksidest üldiselt, leiupiirkondadest, kronoloogiast, esemete tüpoloogiast, leiukontekstist jne.

2. Allikmaterjal

Nagu sissejuhatuses mainitud, on põimitud esemed panused, mis on lahkunutele kaasa pandud üksteisest läbi pistetud kujul ning mille otstarve pole päris mõistetav. Näiteks



surnule hauda pandud hoburaudsõlg, mille kaarele on lükitud käevõru või sõrmus (joonis 1). Tööst olen jätnud välja kompleksid, mille tähendus on arusaadav, nagu ripatsmüntidega ehitud keed või hoburaudsõlgedega õla juurest kinnitatud rinnakeed.

Joonis 1. Maidla II kalme leid (AI 1068: 588–589, Foto: T. Jonuks).

Kokku on uuritavaid komplekse 72, mis pärinevad 29-st matmispaigast – neist 19 maahaudkalmistust, 51 kivikalmest, kaks juhuleidu ja üks peitleid. Kuna esmaseks eesmärgiks oli leida kõik esemekooslused eelkõige matustest, siis tuli läbi vaadata kalmete kaevamisaruanded ning üritada leida informatsiooni ka Eesti Teaduste Akadeemia Toimetistest, leiukataloogidest, Mati Mandeli ja Marika Mägi doktoritöödest (Mandel 2003; Mägi 2002), Heiki Pautsi bakalaureusetööst (1995) ja Kaupo Deemanti magistriltööst (1993). Allikmaterjalina olen kasutanud Ajaloo Instituudi, Ajaloo Muuseumi, Tallinna Linnamuuseumi, Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti, Saaremaa Muuseumi ja Valga Muuseumi leide. Hetkel on lähema uurimise alt jäänud välja Pöidest leitud hoburaudsõlg sõrmusega (hoidlast kadunud), mis saadi väikese põlenud luude pesa seest (AI 3884: 3889) ning mida on mainitud vaid aruandes (Schmiedehelm, Vassar 1940, 8, 36), kuid kirjeldus kompleksi kohta puudub. Kuna olen uurimise alla peamiselt võtnud matustest saadud leiud, siis käsitlen peit- ja juhuleide pigem võrdlusmaterjalina.

Analüüsin esemeid, mis esinevad tänini koos hoidlates või mis on kompleksina kirjeldatud välitööde aruannetes või publikatsioonides. Kuna tegemist on enamasti üksteisest kergesti eraldatavate leidudega, poleks hoidlates koosluste otsimisel mõtet olnud, sest mitmelgi juhul on need juba lahti võetud (näiteks Kaberla, Kukruse ja Pada kalmete puhul). Et saada

kätte kõikvõimalikud kompleksid oli vajalik aruannetes olevad leiunimekirjad (võimaluse korral koos leiukataloogiga) kriitiliselt läbi vaadata, sest mõnikord andsid need vihjeid sellest, kuidas autorid oma töödes esemed märkinud on. Näiteks on Vana-Kuuste IC matuses kõik kompleksis olevad esemed omaette numברי saanud (TaM 153: 109–111), siiski on aruandes ära toodud, et leiud on üksteisest läbi pistetud (Valk 1982, 19). Põimitud esemete erinevatele ülesmärkimisvõimalustele aitasid veel tähelepanu pöörata varem uurijate poolt pildistatud kompleksid koos leiunumbriga, nagu Maidlast pärineva mõõga, kirve, odaotsa ning Kirbla hoburaudsõle ja sõrmuse puhul (Mandel 2003, tahvel XIX, AM 580: 2198–2200; tahvel LII, AM 563: 172). Selle järgi nägin, kas esemed on leiunimekirjas märgitud erinevate numbritega või on pandud ühe numברי alla. Niisiis märkisin üles kõik üksiku numברי all olevad sõled, järjestikuste numbrite all olevad hoburaudsõled ja sõrmused ning esemed, mis olid üles võetud samast ruudust ja kõrguselt. Hoidlas esemeid kontrollides ilmnes veel näiteks sõle ja sõrmuse kompleks Maidlast (AM 580: 2933/2935),¹ mille puhul oli leiunimekirjas mainitud vaid hoburaudsõlg; käevõrud Uuglast (AM 500: A 525-526), mis olid järjestikuste numbrite all, kuid leiunimekirjas polnud selgitust, et nad omavahel koos oleksid. Eriti ülevaatlik oli Heiki Pautsi kataloog Lääne-Eesti hoburaudsõlgedest (tema töös olid küll paljud hoburaudsõle ja sõrmuste kooslused välja toodud, kuid erinevate kalmete leiunimekirjade uurimisel leidis Maidlast lisaks veel kõver sõlg spiraalsõrmusega (AM 580: 1957–1958).

Aruannete lugemisel koos leiukataloogiga tekkis mõne kompleksi juures kahtlus, kas tegemist on põimitud esemetega või pinnasest koos üles võetud leidudega. Näiteks Kurevere I kalmest on teada rullotstega hoburaudsõlg (AI 4368: 35) (lisa 4: tahvel XIV: 3), mis aruandes ja Marika Mägi töös oli vaid üksiku leiuna (Kustin 1965, 11; Mägi 2002, 196, tahvel 25: 8), kuid leiukataloogis on kirjeldatud koos sõrmusega: „*Hoburaudsõlg, pr, kaar ümmarguse ristlõikega, otsad on olnud spiraalselt rulli keeratud, olles natuke laiemad, kui kaare ristlõige; praegu on nad katki murdunud, kusjuures üks rull asub eraldi. Tilgutist on alles vaid selle kanna osa. Sõle kaarel asub sõrmusekujuline spiraal, neli keeret, kõik kaetud põlemisjälgedega ja roheline paatinaga.*“ Sama on ka Lehmja-Loo I kalmest avastatud ambsõle ja spiraalsõrmusega (AI 4408: 400) (lisa 4: tahvel IV: 1), mida polnud aruandes

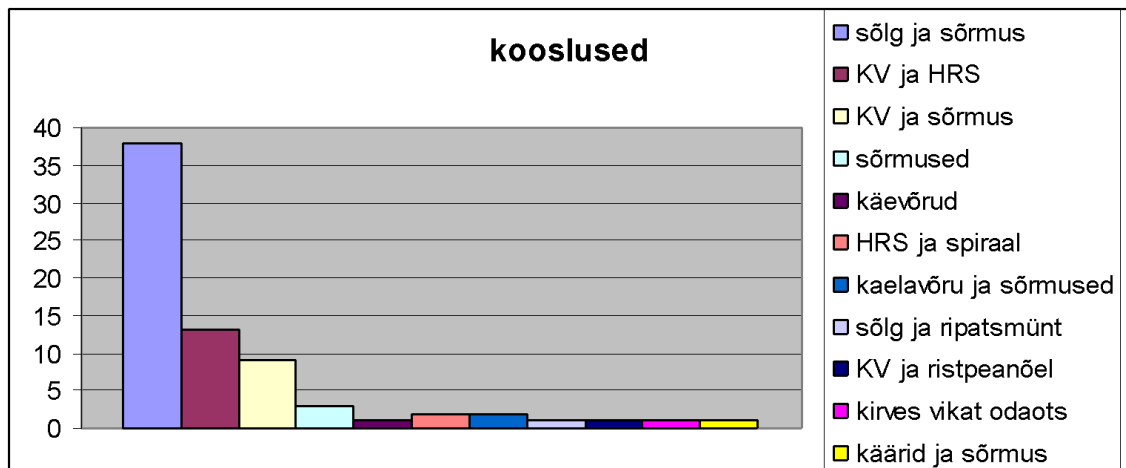
¹ Leiunimekirjas ja leiu peal oli erinev number

mainitud, kuid mis tuli esile leiukataloogi läbivaatamisel: „*Ambisõlg, pr. tagasipööratud jalaga, millel 4 keeret spiraali, kaare ristlõige lamekumer, ilma ornamendita, ilma peaokketa. Telje jämedus – 0,5 cm, telje pikkus 9,1 cm, ühekordse pingega. Koos spiraalsõrmusega, pr, 3,1 keeret, lamekumera ristlõikega traadist, otstel ristkriipsukestest ornament.*“ Suurema kahtluse nende puhul tekitas see, et hoidlas olid mõlemad kooslused lahti võetud. Kuna Kurevere I kalme leiu puhul on kirjeldus selgem, arvan, et tegemist on siiski põimitud esemetega, Lehmja-Loo puhul on kahtlus suurem.

Võib öelda, et vastavalt oma äranägemisele on uurijad põimitud esemeid oma töödes erinevalt märkinud, kus vahel on need ühe numbri, teine kord eraldi numbrite alla pandud. Enamasti oli nende ühe numbri alla panek põhjendatud või eraldi numbrite puhul seletatud, et leiud on omavahel koos. Keeruliseks tegi uurimise see, kui oli mainitud vaid üks pool esemetest (nt ainult hoburaudsõlg) või igasugune seletus nende põimingu kohta puudus, mistõttu oli oluline tähele panna erinevate autorite stiili komplekside märkimisel, et kõik esemed saaks töösse võetud.

3. Koosluste analüüs

3.1. Esemekoosluste erinevad tüübid



Joonis 2. Esemekooslused.

Kokku on põimitud esemete komplekse 72, mis koosnevad valdavalt ehetest (69). Vaid üksikjuhtudel on ehted kombineeritud tööriistadega või on tööriistad/relvad kombineeritud omavahel.

Domineerivad on sõle-sõrmuse kompleksid (38), kus enamjaolt on tegemist hoburaudsõle ja spiraalsõrmusega, haruldasemad on ühe näitega esindatud ambsõlg spiraalsõrmusega Lehmja-Loolt (AI 4408: 400) ja peakilpsõlg kinnise sõrmusega Pada kiviakalmest (AI 2655: 10) (lisa 4: tahvel II: 3) (mõlemad rooma rauaajast). Kahel korral on hoburaudsõle ümber pandud spiraal või traat – Kõmsist (AM 510: 988) ja Maidlast (AM 580: 6205-6206) (Maidla puhul on spiraal laiali traadiks tõmmatud) (lisa 4: tahvlid VIII: 2; XI: 1). Kõige enam on taolisi komplekse teada põletusmatustega kiviakalmestest (35), eranditeks on Vana-Kuuste, Haimre ja Loku laibakalmistute kooslused.

Teine suur grupp on kolmest pronkstraadist käevõru ja hoburaudsõle kombinatsioonid (13), mida esines peamiselt maahaudkalmistutes, eranditeks on Maidla ja Proosa põletusmatustega kiviakalmest.

Käevõru ja sõrmuse komplekse on kokku üheksa. Enamasti on tegemist rooma rauaaegsetest kivilalmetest pärinevate lamekumera läbilõikega käevõrudega, millele on lükitud ornamenteeritud spiraalsõrmused. Kahel korral on tegemist kolmest traadist (12. sajand) ning ühel juhul õõneskumera läbilõikega käevõruga (11. sajand).

Kahel juhul esines kaelaehte ja sõrmuse komplekse – Siksälä LIV-st 14. sajandi tüdrukumatuses (AI 5101: LIV: 1, 6) ja Proosa tarandkalmest (TLM 17877: 113) (lisa 4: tahvlid XIV: 2; XXIII: 1). Esimese nimetatud koosluse juures tuleb mainida, et esemed on nüüdseks üksteisest lahti võetud ja kee on hoidlas kaduma läinud. Aruandes märgitud, et sõrmus koos keega oli lapsel kaelas (Laul 2007, 8). Proosalt on teada rooma rauaaegne vaheliti otstega kaelavõru, mille läbimõõt on suhteliselt väike (umbes 9–9,7 cm). Sellest on läbi pistetud spiraalsõrmus, mille mõlemal otsal on püstkriipsukestest kaunistus.

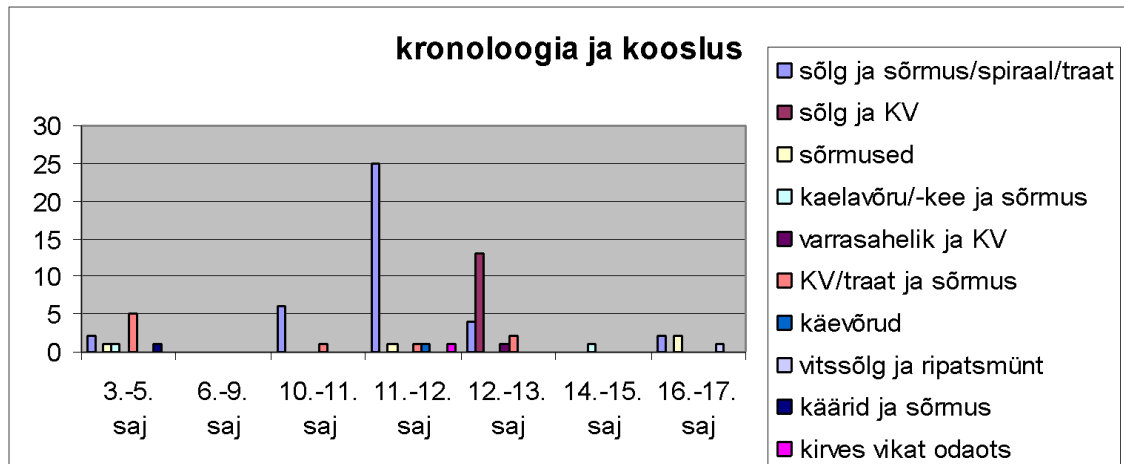
Lisaks mainitud kompleksidele leidis üksikult veel sõrmuste omavahelisi kooslusi Kõmsilt (AM 510: 1032) ja Jäbara E kalmest (AI 2604: 199) (lisa 4: tahvlid X: 3; II: 2), käevõrude kooslusi Uuglast (AM 500: A 525, 526) (lisa 4: tahvel IX: 1), ristpeanõel koos varrasaheliku ja käevõruga Pada CXLII hauast (AM 1036: CXLII: 7) (lisa 4: tahvel XXI: 3) ning vitssõlg ripatsmündiga Tartu-Maarja CXCV matuses (TM A 202: 1303–1304) (lisa 4: tahvel XIV: 1). Ebatavalisemateks leidudeks võib pidada tööriistade kompleksi Maidlast,



kus kirvest oli läbi pistetud vikati tera ja odaots (AM 580: 2198–2200) (joonis 3) ning kääride ja spiraalsõrmuse komplekti Lehmja-Loolt (AI 4408: 315) (lisa 4: tahvel III: 3).

Joonis 3. Maidla 16. leiukompleks (Foto: T. Jonuks).

3.2. Kronoloogia ja kooslus



Joonis 4. Kronoloogia ja kooslus.

Ajalises raamis esineb põimitud esemeid rooma rauaajast varauusajani. Kokku oli komplekse 72, millest selge ülekaal (56) kuulub nooremisse rauaega. Diagrammist on näha, et esemekoosluste kõige mitmekesisem periood on olnud 10.–13. sajand, mille üheks põhjuseks võib olla rikkalikum esemete panek haudadesse (Jonuks 2009, 277). Rahvasterännu- ja eelviikingiajal (6.–9. saj) puudusid kompleksid täielikult, kuid on võimalik, et mõned rooma rauaagsete kalmete matused on ulatunud veel varasesse rahvasterännu aega. Näiteks Lehmja-Loo I tarandisse on maetud enamasti 4.–5. sajandil, kuid see on esindatud ka hilisematel perioodidel (Lõugas 1973, 117). 14.–15. sajandil piirdub põimitud esemete leiumaterjal samuti vaid ühe näitega. 16.–17. sajandil on kooslusi leitud viiel korral.

Rooma rauaajast (3.–5. sajand) on kooslusi leitud kümme. Tegemist on kompleksidega, mis pärinevad ainult tarandkalmetest, kuhu on maetud nii põletatult kui ka põletamata (Lang 2007, 192). Vaid ühel juhul, Jäbara E kalmest, on käevõru koos sõrmusega (AI 2604: 21) leitud II luustiku jalgade juurest (Schmiedehelm 1927, 3). Pooltel kordadel (5) on tegemist lamekumera läbilõikega käevõru ja sõrmuse ühendustega. Ühele käevõrule Lüganuse tarandkalmest on peale lükitud kaks spiraalsõrmust (AI 3172: 675) (lisa 4: tahvel I: 2). Kahel korral leidis sõle-sõrmuse ühendusi (peakilp- ja ambsõlg) (AI 2655: 10; AI 4408: 400) (3. saj ja 3.–5. sajand) (Rohtla 2003, 22; Laul 2001, 97). Kõige ebatavalisem leid

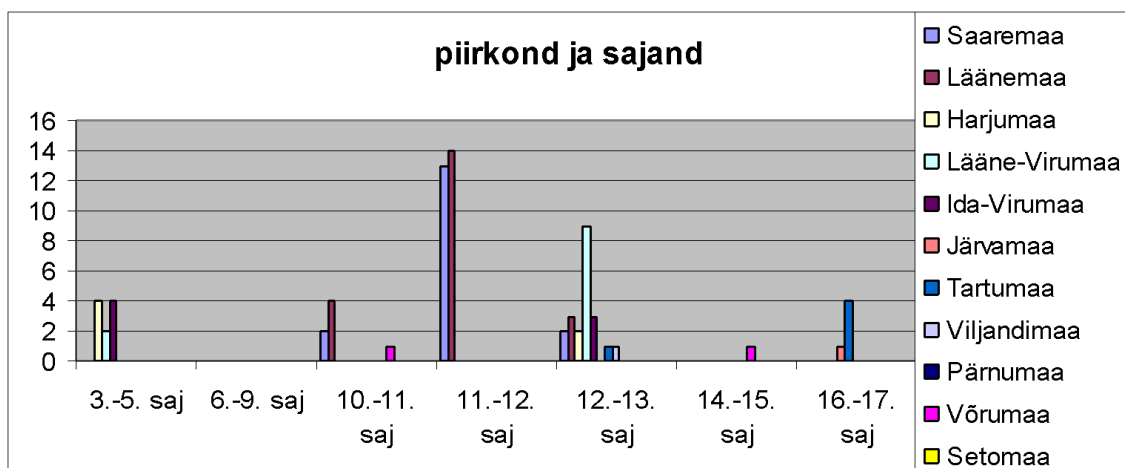
rooma rauaajast oli Lehmja-Loo I kalmest, kus kääridele oli pandud spiraalsõrmus (3.–6. saj) (Laul 2001, 163; Rogers 2007, 40).

Põimitud esemete kõige mitmekesisem periood on noorem rauaaeg (9.–13. saj). Kuna enamjaolt on kooslustega kalmed võetud kasutusele 11. sajandil, on tõenäoline, et 10.–12. sajandi kompleksid kuuluvad ühte gruppi ning 10. sajandist pärinevaid esemeid (5) on hilisemal ajal kasutatud. Ajaliselt piiri peale jäänud komplekside puhul olen vaadanud ka ülejäänud kalmematerjali. 10.–12. sajandi lukitud esemeid oli võimalik eristada 35-l korral. Kadunud on roomarauaaegsed lamekumerad käevõru-sõrmuse kooslused ning esile kerkib kindel vorm – hoburaudsõlg sõrmusega (31). Saaremaalt Karida Kalmunurgast ja Siksälä XXV-st põletusmatused pärinevad ainukesed viikingiaega kuuluvad käevõru ja spiraalsõrmuse kompleksid (AI-K-5: 63; AI 5101: 690). Uugla I kalme spiraalkäevõrude kooslus (AM 500: A 525–526) kuulub oma tüübilt 5.–13. sajandisse (Tvauri 2012, 163), siiski ülejäänud kalmematerjali põhjal jääb selle dateeringuks 10. sajandi lõpp kuni 13. sajandi algus (Mandel 2003, 79). Hilisrauaajal (12.–13. sajandil) (21 kompleksi) jätkub vähesel määral hoburaudsõlgede ja sõrmuste traditsioon (4), kuid 12. sajandist kerkib esile uus kombinatsioon – sõlg koos käevõruga (13). Kolmel juhul on ka käevõru ja sõrmuse kooslusi, millest kõige erilisem on teada Kaberlast, kus käevõrudele on lukitud neli sõrmust (AI 4116: CLXXIII: 191) (lisa 4: tahvel XXII: 2).

Kesk- ja varauusajast on teada viis kompleksi – üks juhuleid (Peedu linnamäe kalmekohast) (Valk 1991, 184) ja neli matustest (Vana-Kuuste, Siksälä, Loku, Tartu-Maarja) (TaM 153: 109–111; AI 5101: LIV: 1,6; VaM A 31: 19–19a; TM A 202: CXCV: 1303–1304). Võrreldes varasemate ajastutega tundub, et keskajal mingit kindlat esemekoosluste vormi kujunenud ei ole. 16. sajandi hoburaudsõlgede ja spiraalsõrmuste kompleksid on leitud Vana-Kuuste IC poisimatusest ning Loku kalmistust (Valk 1991, 184). 15. sajandist pärineva Siksälä LIV lapsematusest oli luustiku kaela ümber kee, milles oli spiraaliks keeratud sõrmuseots. Kees oli peale sõrmuse veel neljakandiline ripats, kellukese- ja rombikujuline ripats ja kaks ristripatsit (Valk, Ratas, Laul 2014, 79). Peedu linnamäe juhuleid koosnes kolmest sõrmusest, mis kuulusid 15. sajandi lõppu või 16. sajandi algusesse (Valk 1991, 184). Tartu-Maarja kalmistult leiti vitssõlg koos ripatsmündiga, mis

olid omavahel ühendatud traadiga, 16.–17. sajandi lapse luustiku kaela juures (Malve, 21.04.2015). Ainuke 17. sajandi kompleks on Mäost, kus üksteisega olid ühendatud 39 sõrmust ning selle lähedal veel kolm põimitud sõrmust (AI 2592: 1–2) (lisa 4: tahvel XXIV: 3), mille puhul võib olla tõenäoline, et need kõik olid varem omavahel koos.

3.3. Piirkond ja sajand



Joonis 5. Piirkond ja sajand.

Põimitud esemete kombinatsioonid erinevad vastavalt ajastule ja piirkonnale (lisa 1). Rooma rauaaegseid esemekooslusi on kõige enam Harjumaalt (4) ja Ida-Virumaalt (4), kahel juhul ka Lääne-Virumaalt. Nii Harjumaal (Proosa, Mõigu-Peetri, Lehmja-Loo I) kui ka Virumaal (Pada, Jäbara, Punga Koila) paiknevad kalmed üksteisele suhteliselt lähestikku – maksimaalne kaugus teineteisest on 22 km. Kalmistud asetsevad Harjumaal Tallinna külje all maakonna keskel ning Kesk-Virumaal ranniku ääres. Tegemist on eraldiolevate lokaalsete gruppidega. Kui Harjumaal esineb kompleksides erinevaid kombinatsioone (kaelavõru sõrmusega, käevõru sõrmusega, sõlg sõrmusega, käärid sõrmusega), siis Virumaalt on enamjaolt teada käevõru ja spiraalsõrmuse kooslused.

Nooremal rauaajal põimitud esemetega kalmistud nii grupiti enam ei asetse. Kõige rohkem on komplekse teada Läänemaalt (21).² Teisena tuleb esile Saaremaa (18),³ kus kalmed

² Uugla (4), Ehmja (1), Kirbla (1), Kõmsi (2), Haimre (1) ja Maidla (12) kalmetest.

³ Kantsi (1), Põide (6), Rahu (3), Piila (1), Liiva-Putla (1), Oriküla (1), Karida (1), Kurevere (2) kalmetest.

paiknevad Karida kalmekohast Muhu saarelt kuni Kurevereni välja suhteliselt saare kesksel üksteisele järjestikku. Nii Lääne-, kui ka Saaremaa kalmetele on omased hoburaudsõle ja spiraalsõrmuse kooslused. Viies kalmes on nii põletus- kui ka laibamatuseid ning kuuel korral on tegemist ainult põletusmatustega kalmistutega. Haimre on ainuke põimitud esemega laibakalmistu Lääne-Eestis.

Põhja-Eestis asuvad põimitud esemetega kalmed suhteliselt ühtlasel joonel mööda rannikut Harjumaalt Ida-Virumaale (Proosa, Kaberla, Pada, Küti ja Kukruse). Tegemist on enamjaolt laibamatustega, välja arvatud Proosa kivivarekalme. Kõige rohkem komplekse Põhja-Eestis on teada Lääne-Virumaalt (9)⁴, Ida-Virumaalt on Kukruse kalmistust saadud kolm ning Harjumaalt kaks (Kaberlast ja Proosast) kooslust. Põhja-Eesti ranniku kalmetele olid omased hoburaudsõle ja käevõru kooslused.

Kolmel korral oli komplekse ka Lõuna-Eestis – Viljandimaal Madis (hoburaudsõlg spiraalsõrmusega), Tartumaal Verevis (käevõru spiraalsõrmusega) ja Võrumaal Siksäläs (käevõru spiraalsõrmusega).

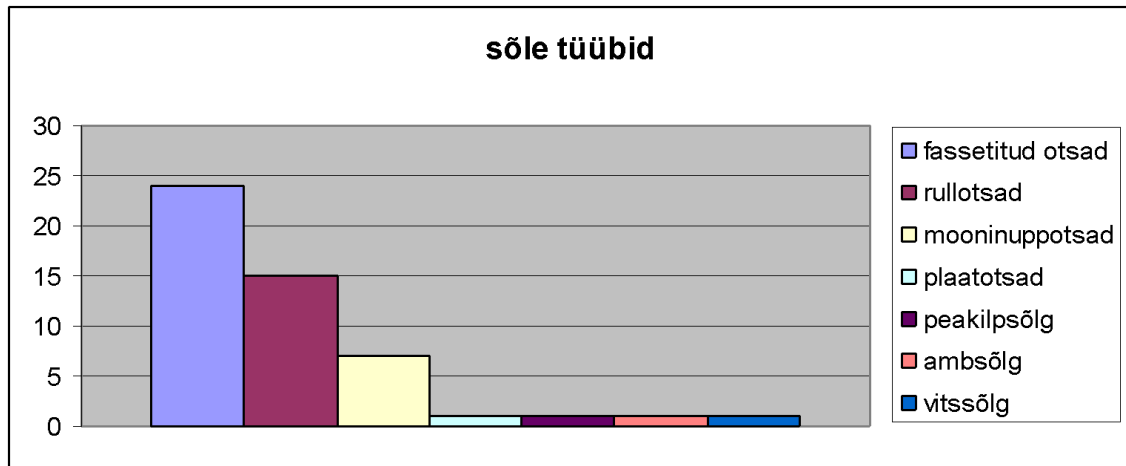
Keskajast pärinevaid leide oli Eestimaa lõunaosas vaid Tartumaal Vana-Kuuste, Loku, Tartu-Maarja kalmetest ja Peedu linnamäelt ning Võrumaal Siksälä kalmest. Võrreldes eelnevate perioodidega mingeid kindlaid koosluse kombinatsioone piirkonna suhtes ei eristunud.

Põimitud esemeid ei ole teada Setomaalt, Pärnumaalt, Jõgevamaalt, Põlvamaalt, Valgamaalt ja Hiiumaalt. Tartu Ülikooli võrguteaviku Arheoloogilised kaevamised Eestis 1799–1999 põhjal⁵ on matmiskohti kaevatud suhteliselt vähe Hiiumaal (4), Pärnumaal (8) ja Jõgevamaal (12), mis ehk ongi põhjuseks, miks sealt kooslusi pole leitud.

⁴ Pada (7), Küti (2) kalmetest.

⁵ <http://www.arheo.ut.ee/kaevamiste-nimekiri> [04.05.2015].

3.4. Sõlgede tüübid



Joonis 6. Sõlgede tüübid.

Sõlgesid on kokku 53 ning see on ehe, millega on moodustatud kõige rohkem kooslusi (71-st 52-l korral).

Enamus hoburaudsõlgede tüüpe on fassetitud või kandiliste otstega (24), mis on hakanud Eesti alal levima juba 9. sajandil (Mägi-Lõugas 1994, 468), kuid olid suuremas kasutuses 11.–13. sajandil (Reidla 2012, 93; Selirand 1974, 157). Vastavalt nõiela jagunevad sõled kaheks – kitsa kannaga sõled olid peamiselt levinud Läänemaa kalmistutes ning viisnurkse kannaga sõled olid tüüpilised Saaremaa ja Uugla kalmetele. Viimased olid enamasti kaunistatud hundihammasmotiiviga kaarel ja kuuseoksamotiiviga nõela kannal. Mõlemad vormid on levinud 11.–12. sajandil (Reidla 2012, 93; Pauts 1995, 39–40). Põhja- ja Kirde-Eesti laibakalmistute sõled on veidi hilisemad (12.–13. saj), millele viitavad kaare keskel olev pahk (5) ja koosluses olnud kolmest pronkstraadist võru (Selirand 1974, 170). Erilisemateks võib pidada Saaremaalt Liiva-Putlast (SM 7439: 449), Pöidest (AI 3884: 5194) ja Rahu (AI 4239: 1927) kalmetest leitud hõbedast sõlgi, kuna enamasti olid sõled pronksist. Lähimõõt ulatub 2,5–5,4 cm-ni, millest suuremad on omased pigem laibakalmistutele.

Pronksist lühikeste rullotstega hoburaudsõled (15) on Eestis kõige varem kasutusele tulnud ja kõige kauem püsinud hoburaudsõletüüp – 9. sajandist kuni keskaja lõpuni (Tvauri 2012,

135, joonis 95: 4; Valk 2001, 45, tahvel IX: 1). Kompleksides olevad sõled pärinevad enamjaolt 10.–11. sajandist ning on ümara läbilõikega kaunistuseta kaarega, erandiks Kirbla (AM 563: 172) ja Kurevere (AI 4368: 35). Sõle nõel on tavaliselt kergelt nõgus ning kand kitsas, kaunistusteta. 12.–13. sajandil ilmuvad veidi robustsemad sõled, nagu Maidlas (AI 580: 1515) (Pauts 1995, 36). Pikkade otsarullidega sõlgesid leidis kolmel korral, millest kõige erilisem ja varajasem pärineb 11. sajandist Pöidest (Pauts 1995, 33) (AI 3884: 3854), mis sarnaneb oma lapiku kaarega aardeleiu sõlgedele (Lõugas *et al.* 1982, 362–363, joonis 247–248) (Joonis. 2). Madi pikkade otsarullidega hoburaudsõlg (AI 2590: 2608) kuulub nõela jämedust arvestades 12.–13. sajandisse (Pauts 1995, 36). Kõige hilisem neist



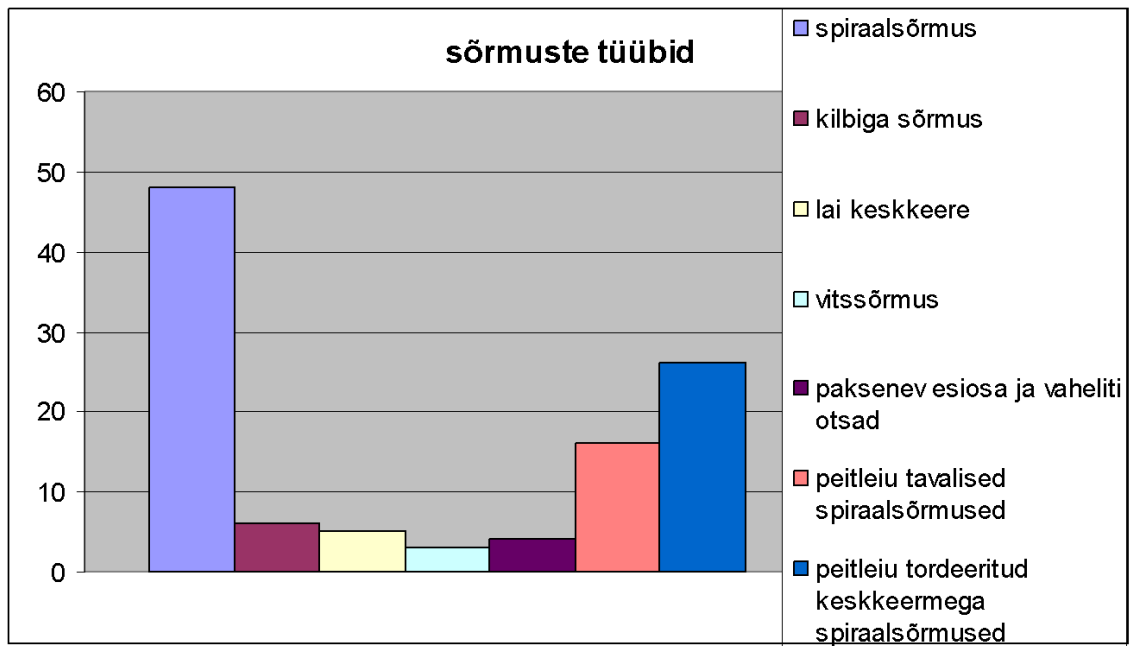
on teada Vana-Kuustest (TaM 153: 109–111), mida eristab teistest selle tordeeritud kaar (tüüpiline 16.–17. sajandi sõlgedele) (Reidla 2012, 93). Sõlgede diameeter on enamasti 2–3,5 cm, harva üle 4 cm (Pöide, Kurevere, Oriküla).

Joonis 7. Pikkade rullotstega sõlg koos laia keskkeermega sõrmusega Pöidest (AI 3884: 3854, Foto: T. Jonuks).

Kuuel korral leidis mooninuppotstega sõlgesid, millel enamasti ümara läbilõikega ja kaunistuseta kaar. Kompleksides esinevatest sõlgedest on need kõige suurema läbimõõduga (enamasti 4,5–6 cm ulatuses). Tavaliselt on nõela kand kitsas, välja arvatud Pada puhul (AI 5366: LXXXIII: 1) (lisa 4: tahvel XXI: 1). Mooninuppotstega sõled olid kasutusel 11.–13. sajandil (Tvauri 2012, 136) ning neid esines Maidla, Pöide, Ehmja ja Pada kalmistutes.

Üksiknäidetena on veel esindatud koonusekujuliste nuppudega 11. sajandi sõlg Maidlast (AI 580: 1721) (lisa 4: tahvel V: 2) (läbimõõt 4,5 cm), mille nupud meenutavad veidi lille (Pauts 1995, 16, 61) ning plaatotstega tordeeritud kaarega 16. sajandi sõlg (diameeter 4,3 cm) Loku kalmistust (Valk 1991, 184) (lisa 4: tahvel XXIII: 3).

3.5. Sõrmuste tüübid



Joonis 8. Sõrmuse tüübid.

Sõrmused on põimitud esemete kooslustes kõige arvukam esemeliik (108) ning neid leidub enim sõlgedel, vahel käevõrudel ning harva esinevad nad omavaheliste kompleksidena.

Kõige rohkem on ümara, kolmnurkse või lamekumera läbilõikega lihtsaid spiraalsõrmuseid (53). Rooma rauaajast pärinevad uuritud komplekside kõige ilusamad enamasti kriipsukestega ornameenteeritud sõrmused (Proosa, Jäbara, Lehmja-Loo), vahel on ka traadi keskel hari, mille äärtes täkked. Traadi laius on tavaliselt 2 mm, keerdude arv 2,5–3,5 ning läbimõõt 1,7–2,2 cm.

Nooremal rauaajal on tegemist tavaliste kaunistusteta 10.–13. sajandi sõrmustega, mille diameeter on 0,9–2,4 cm, traadi laius umbes 2 mm ning keerdude arv varieerub 1,5–12 ringini. Kuna osade sõrmuste läbimõõt tundub siiski liiga väike, et sõrme mahtuda, nagu Maidla või Rahu puhul ($d=0,9$ cm) (AM 580: 1004, AM 580: 1816–1817, AI 4239: 1927), on võimalik, et tegemist on hoopis sõlge kaunistavate spiraalidega. Keskaegsed spiraalsõrmused on enamasti tordeeritud keskkeermega, nagu Vana-Kuustes ja Lokus (TaM 153: 109–111; VaM A 31: 19–19a) (Valk 1991, 184). Traadi laius on kõigil umbes 2 mm.

Eraldi olen siinjuures toonud Mäo peitleiu (AI 2592: 1, 2) 17. sajandist, mis küll ei kuulu matuseleidude hulka, kuid sisaldab endas peaaegu kolmandiku kogu käsitletavatest sõrmustest (42 108-st). Sõrmused on kaunistamata lamekumerast traadist ning nende läbimõõt ulatub enamasti 1,9–2,3 cm-ni, vaid neljal sõrmusel on diameeter 1,5 cm. Tordeeritud keskkeermega sõrmuseid on 26 ning tavalisi 16. Võimalik, et sõrmused olid näiteks kaubanduslikul otstarbel üksteisega lukitud, selleks, et neid oleks lihtsam transportida ja et nad ära ei kaoks. Nii on ilmselt toimitud ka kirveste puhul, millel auk labas (Peets 2003, 268–269).

Laia keskkeermega sõrmustel (5) on keskmine keere teistest veidi laiem ning seda ümbritsevad spiraalid (joonis 7). Rooma rauaajast on teada vaid Jäbara E tarandi täpikeste ja harjaga sõrmus (AI 2604: 21). Nooremal rauaajal on vaid Siksälä spiraalsõrmus siksak ornamendiga kaunistatud (AI 5101: 690), Pöide ja Maidla sõrmustel ilustused puuduvad (AM 580: 1721; AI 3884: 1192 ja 3854). Taolised sõrmused on võetud kasutusele juba 5. sajandil, kuid on levinud terve rauaaja vältel (Tvauri 2012, 165). Veidi hilisemad on laia kilbiga spiraalsõrmused (4) (12. sajand), mille pikad otsad keerduvad ümber sõrmusekilbi (Valk 1991, 188, tahvel XXVII: 3, 4) (joonis 9). Ka nende puhul ei täheldanud kaunistusi plaatidel, peale Maidla, kus kilbil olid moodustatud täketest rombid (AM 580: 3055–3056). Need on omased pigem Uugla III kalmele, kus kõik kolm kompleksi on koos seda tüüpi



sõrmustega (lisa 4: tahvel IX: 2, 3). Läbimõõt on kõigil umbes 2,2 cm. Vaheliti otste ja kitsama kaunistatud kilbiga 12.–13. sajandi sõrmuseid (Valk 1991, 187, tahvel XXVII: 6, 7) leidis Haimrest ja Kaberlast (AI 2727: 52; AI 4116: CLXXIII: 191).

Joonis 9. sõle ja kilbiga sõrmuse kooslus Maidla II kalmest (AM 580: 3055–3056, Foto: T. Jonuks).

Ülejäänud tüübid on esindatud vähesemal määral nagu rooma rauaaegsed kinnised sõrmused (3) (3.–4. sajand) (Laul 2001, 143, joonis 57: 7) (läbimõõduga 1,9–2,2 cm) Virumaa keskalalt (Pada, Lüganeuse, Koila). Vaheliti ja pakseneva esiosaga sõrmuseid on neli, millest kolm pärinevad Kaberlast (AI 4116: CLXXIII: 191) ja üks Saaremaalt Orikülalt. Sellised on tulnud kasutusele 13. sajandil (Valk 1991, 188; Reidla 2012, 126) ning nende läbimõõt ulatus 1,8–2 cm-ni.

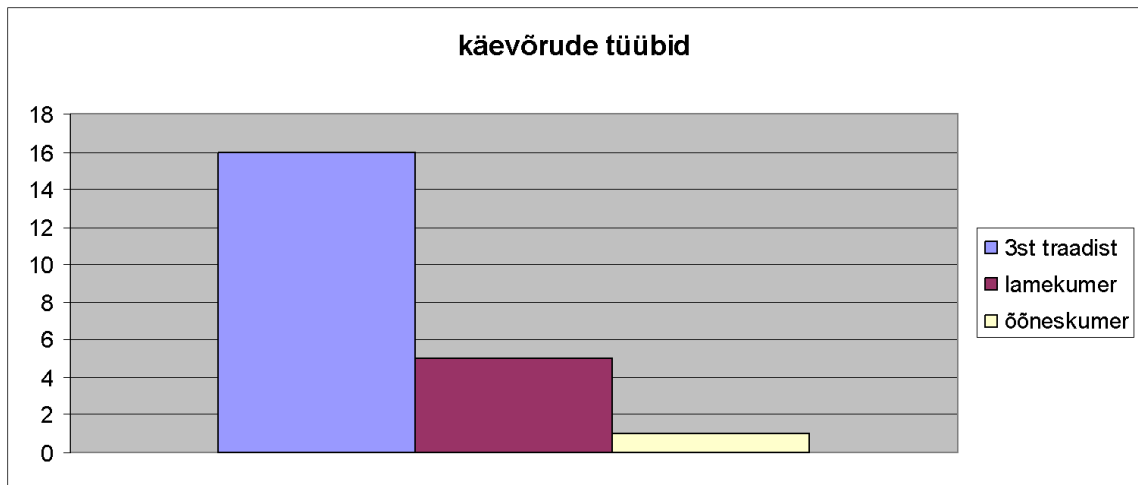
Sõrmuste omavahelisi kooslusi on kõigest neljal korral, millest kaks pärinevad matustest. Kõmsi III kalmest on väljapoole keeratud otsaga sõrmusest läbi pistetud spiraalsõrmus (AM 510: 1032) (joonis 10). Lüganeuse Jäbara Kärismäelt on teada kinnine sõrmus, mille sisse on pandud spiraalsõrmus (AI 2604: 199). Üks juhuleid on Peedu linnamäe



kalmekohalt, kus kolm spiraalsõrmust on üksteisest läbi pistetud (Valk 1991, 184). Kõige rikkalikum sõrmuste põiming on juba eespool mainitud Mäo peitleid 42 sõrmusega.

Joonis 10. Kõmsi III kalme sõrmuste omavaheline kooslus (AM 510: 1032) (Foto: K. Tint).

3.6. Käevõrude tüübid



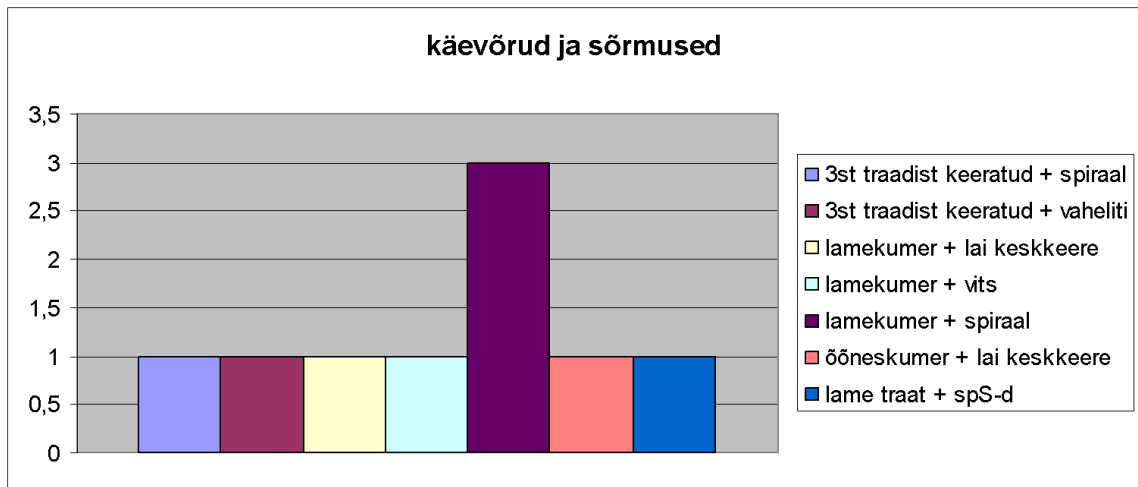
Joonis 11. Käevõrude tüübid.

Kokku leidis käevõrusid 22, millest kõige varasemad olid rooma rauaaegsed lamekumera läbilõikega käevõrud (5) (lisa 4: tahvel I: 1, 2). Kompleksides esinevad need koos sõrmustega. Läbimõõt ulatub 5 cm-st 6,9 cm-ni ning kolmel käevõrul on otsad vaheliti. Käevõrud on suuremate kaunistusteta, vaid otstes on püstkriipsudest sooned.

Nooremast rauaajast on (enamasti kolmest pronkstraadist) käevõrudega kooslusi kõige rohkem teada (16). Need on levinud Põhja-Eestis laibamatustes (14) – Kukruse, Pada, Küti, Kaberla, Lõuna-Eestist ka Verevi ja Maidla kivikalmetest. Tegemist on alates 12. sajandist Eesti alal levinud ehetega (Selirand 1974, 170) ning enamasti on need kooslustes hoburaudsõlgedega (üheksal juhul fassetitud otstega, kolmel rullotstega ja üks mooninuppotstega). Harilikult on käevõrud sõle kaarele pandud, erandiks Proosa kalme leid (TLM 18961: 2 a–b), kus käevõru katke oli topitud sõle nõela kannu sisse (Deemant 1993, tahvel XXXIV: IV) (lisa 4: tahvel IV: 3). Vaid Verevis oli käevõrule lükitud spiraalsõrmus (AI 2817: 104) (lisa 4: tahvel XVII: 3). Kuuel käevõrul on otsad kokku painutatud ning nende läbimõõt on vaid 2,2–4,5 cm, harali otstega käevõrude diameeter ulatub 5,9-st 6,1 cm-ni.⁶ Ainuke õõneskumera läbilõikega käevõru on Siksäläst (AI 5101: 690) (lisa 4: tahvel XXII: 3), mis jätab oma rombidest rikkaliku kaunistuse tõttu teistest veidi erilisema mulje. Käevõru on aastatest 1000–1100 (Valk, Ratás, Laul 2014, 46).

⁶ Käevõrude sisemine läbimõõt.

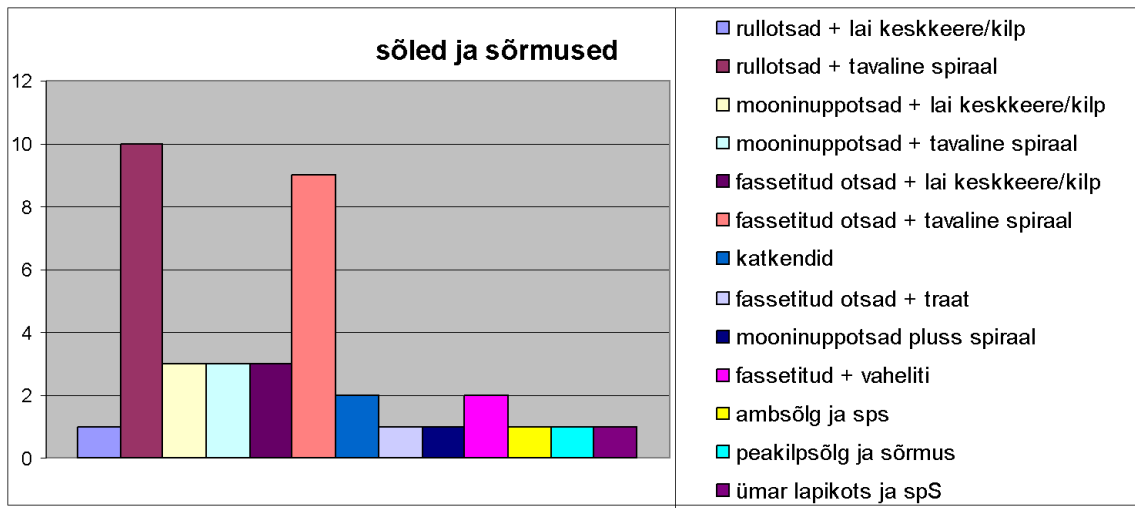
3.7. Käevõrud ja sõrmused



Joonis 12. Käevõrud ja sõrmused.

Käevõru ja sõrmuse komplekse on kokku üheksa ning valdavalt on tegemist rooma rauaaegsetest kivist kalmetest pärinevate leidudega. Kooslustes olevad ehted on enamasti erinevat tüüpi, vaid kolmel korral esinevad lamekumera lõikega käevõrud spiraalsõrmustega. Erilisemaks leiuks võib pidada Kaberla CLXXIII matusest pärinevat kolmest pronkstraadist käevõru koos nelja vaheliti otstega sõrmusega. Silma paistis ka Saaremaalt Karidast üks laiem traat, mille otsad on tehtud aasadeks ja omavahel kinnitatud ning sellele lükitud 8 erineva läbimõõduga sõrmust (AI-K-5: 63) (lisa 4: tahvel XVI: 1). Võimalik, et tegemist polegi käevõruga ning traati on kasutatud hoopis sõrmuste kooshoidmiseks.

3.8. Sõled ja sõrmused



Joonis 13. Sõled ja sõrmused.

Kokku on sõle ja sõrmuse kooslusi 38, millest enim esinesid spiraalsõrmused koos rullotstega (10) ning fassetitud otstega (9) sõlgedega. Rullotsega sõle-sõrmuse kooslusi leidis üle Eesti, kõige rohkem aga Lääne-Eestis (7). Enamasti on sõrmus lukitud sõle kaare peale, erandiks vaid Madi kalmest pärinev kooslus, kus spiraalsõrmus on pandud sõle otsarullidele (AI 2590: 2608) (joonis 14). Üldiselt esinevad sõrmused sõlgedel oma tavapärasel vormis, vaid Orikülast pärineval kompleksil on spiraalsõrmus sõle kaarel laiali venitatud (AI-K-5: 90). Fassetitud otstega sõle-sõrmuse kooslused on omased vaid



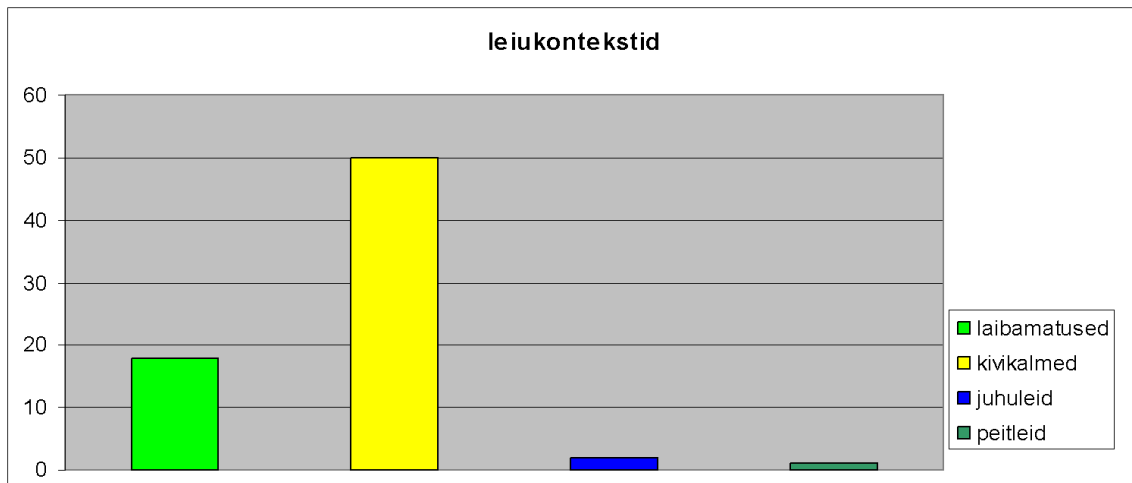
Saaremaale. Kõige uhkem neist pärineb Liiva-Putlast (SM 7439: 449), kus nii sõlg kui sõrmus on hõbedast. Põidest ja Rahust on samuti teada hõbedast sõlgi, kuid nende küljes olevad sõrmused on pronksist. Mooninuppotsstega sõlgi spiraalsõrmustega oli vaid kolmel korral, mis pärinevad Läänemaalt (kaks Maidlast, üks Ehmjast).

Joonis 14. Pikkade rullotstega hoburaudsõlg, koos spiraalsõrmusega (AI 2590: 2609) (Foto: K. Tint).

Vähesel määral leitud laia keskkeerme või kilbiga sõrmuse ja sõle kooslusi (7), millest kolm pärinevad Uuglast (fassetitud otstega sõled), kaks Maidlast (mooninuppotstega sõled) ja kaks Pöidest (mooninupp- ja rullotstega sõled).

Peamiselt koosnesid kompleksid kahest erinevast ehtest, kuid kuuel korral on teada ka sõlgesid, millel mitu sõrmust peale lukitud. Neist pooled pärinevad Maidlast, ülejäänud on leitud Muhu Kantsist, Vana-Kuustest ning Ehmjast (AM 580: 1634–1635; 2464–2465; AM 580: 2933/2935; TaM 153: 109–111; AM 554: 580; AI-K-32) (lisa 4: tahvliid VI: 1; VII: 1,2; X: 2; XV: 3; XXIII: 2).

3.9. Põimitud esemete leiukontekstid



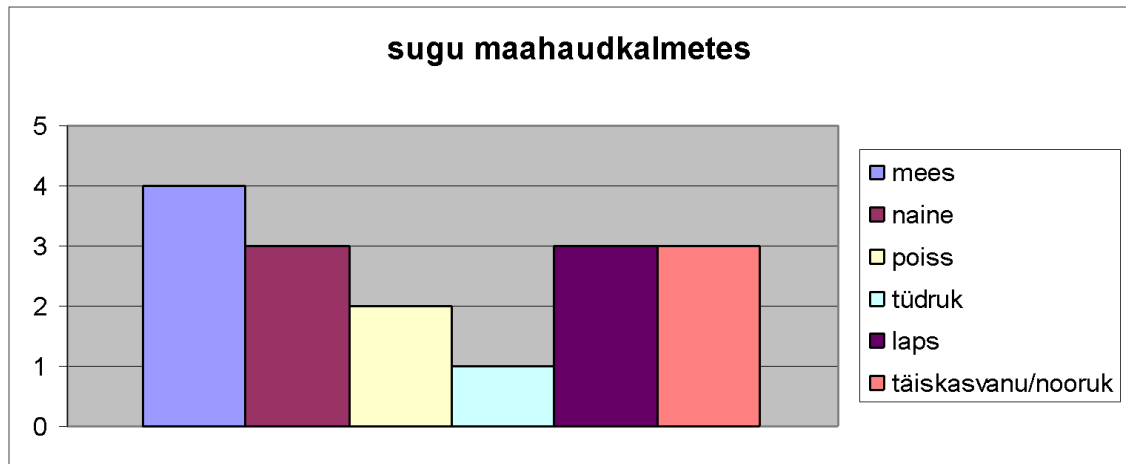
Joonis 15. Põimitud esemete leiukontekstid.

Töös käsitletavat panused on enamasti rooma rauaaegsetest ja viikingiaegsetest kivikalmetest (51 kompleksi), kuhu on maetud nii põletatult kui ka põletamata. Nooremal rauaajal on nende kõrval hakanud levima ka maa-aluse laibamatuse traditsioon, mis on oluliseks allikaks põimitud esemete tõlgendamisel, sest võimaldavad uurida nende paiknemist matustes, soolist ja sotsiaalset seotust. Kokku on laibamatustega kalmistuid üheksa (Kukruse, Pada, Siksälä, Kaberla, Küti, Vana-Kuuste, Haimre, Loku, Tartu-Maarja) ning kivikalmeid 20.

Kuna kiviakalmetesse on tihtipeale maetud nii põletatult kui ka põletamata, ei saa neid kõiki tingimata põletusmatuste alla liigitada. Ainult põletusmatustega kalmistuid on käesolevas uurimuses kaheksa – Piila, Kurevere, Rahu, Pöide, Proosa, Uugla I ja III ning Madi, (Mägi 2002, 44, 45, 47, 56–57; Schmiedehelm 1944, 8; Deemant 1993, 25, 67; Mandel 2003, 79, 93; Mandel 2009, 7; Kõnsa 2003, 121). Laibakalmistuid on üheksa, millest kooslusi on teada 18-st matusest. Siksälä kalmistust on komplekse saadud nii põletus- kui ka laibamatusest – õõneskumera läbilõikega käevõru koos spiraalsõrmusega XXV põletusmatusest ning kaelakett koos spiraalsõrmusega LIV laibamatusest (Laul, Valk 2007, lk 73, joonis 81; Laul 2007, 8; Valk, Ratas, Laul 2014, 79). Ka Jäbara tarandakalmetes on nii laiba- kui põletusmatuseid ning üks käevõru ja spiraalsõrmuse kompleks (AI 3172: 21) on leitud tarandist E II luustiku jalgade juurest (Schmiedehelm 1927, 3). Jäbara teiste koosluste puhul pole nende asukohta surnute suhtes välja toodud, mistõttu võivad need ka põletusmatuste juurde kuuluda.

Kaks kooslust olen arvestanud juhuleidude alla – Peedu linnamäe juhuleid (Valk 1991, 184), mille kohta ei leidnud täpsemat informatsiooni ja Muhu Kantsist leitud hoburaudsõlg koos sõrmusega (AI-K-32). Tartu Ülikooli võrguteavikus Arheoloogilised kaevamised Eestis 1799–1999 on viimane pandud matusepaiga alla (kaevanud J. B. Holzmayer) [<http://www.arheo.ut.ee/kaevamiste-nimekiri>, 04.05.2015], kuid kuna selle kohta muud informatsiooni peale ühe foto leiust ei olnud, siis olen selle jätnud pigem juhuleidude hulka. Samuti olen töös välja toonud Mäo peitleiu 39+3 sõrmusega (AI 2592: 1, 2), mis jääb küll kalmematerjalist kõrvale, kuid analüüsimise alla olen võtnud siiski.

3.10. Sugu maahaudhalmetes



Joonis 16. Sugu maahaudkalmetes.

Laibakalmistud on oluliseks informatsiooniallikaks põimitud esemete tõlgendamisel seoses soo ja vanusega. Kaheksateistkümnest matusest oli sugu anatoomiliselt võimalik määrata üheksal. Soolisest määrangust on välja jäänud Jäbara E, Haimre ja Loku kalmistud, kus luustike sugu pole kindlaks tehtud või kus eseme asukoht on surnu suhtes selgusetuks jäänud. Kaberla CLXXIII ja Küti IV matuse puhul, kus sugu saaks vaid hauas olevate esemete järgi oletada⁷ (Kaberlas ehete järgi naine ja Kütis sõja-/tööriistade järgi mees) (Selirand 1993, 9; Ariste 1948, 3), olen jätnud lahtiseks, pannes nad täiskasvanu/nooruki gruppi. Nii Küti kui ka Kaberla matused on määranud Karin Mark koljuanalüüside põhjal (Ariste 1948, 4; Mark 1962). Pada matused on määranud Leiu Heapost ja Jana Limbo-Simovart, kes määras laste ja noorukite sood jääv- ja silmahammaste põhjal (Limbo 2005), täiskasvanute puhul on kasutatud koljuõmbluste kinnikasvamist (Limbo-Simovart 2004, 51–52). Padas on mõned matused määratud panuste järgi, sealjuures on ühel sellisel moel määratud hauast (CXLII) teada ka põimitud esemete kooslusi. Panuste järgi soo määramine pole siiski kõige kindlam viis (Langdon 2005, 2), mistõttu olen need kaks Pada matust lisanud täiskasvanu/nooruki tulpa ehkki aruandes on nad arvatud naisteks (T. Tamla 2011, 4, 14). Siksäläs on maetute sugu määranud Leiu Heapost, kus mõnel juhul (nt segatud haudade puhul) on selleks kasutatud ka matmissuunda ja hauapanuseid. Laste luustikel on hammaste põhjal määratud ainult vanus (Laul, Valk 2007, 215–216). Silvia Laulu aruandes

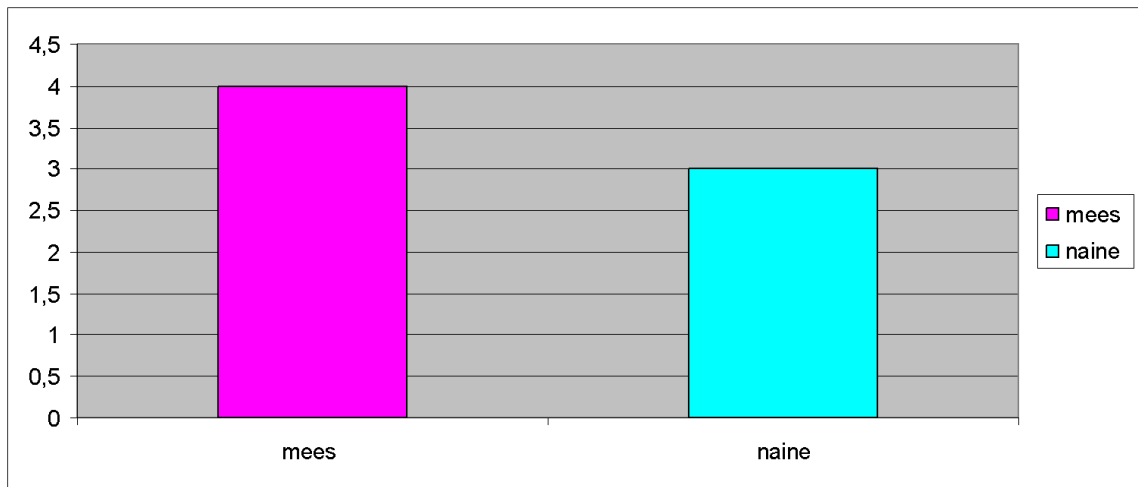
⁷ Antropoloog pole matustel sugu määranud või pole laste puhul põhjendanud, mille põhjal on sugu määratud.

on laste matuste juures välja toodud ka nende sugu (Laul 2007, 8, matus LIV), kuid pole öeldud, mille põhjal selline järeldus on tehtud. Hiljem on luud uuesti üle vaadanud Martin Malve, kes pole sugu välja toonud, mistõttu ei arvesta siin Heaposti määranguga (Valk, Ratas, Laul 2014, 79). Vana-Kuuste luustikud on määranud Andres Arend (Valk 1982, 3) ning Kukruse ja Tartu-Maarja omad Martin Malve (Jonuks, Lõhmus 2009–2010, 3,7; Malve, 21.04.2015).

Kuuel korral esineb põimitud esemeid laste või noorukite matustes: Kukruse XVII, Siksälä LIV, Pada XXIII, Vana-Kuuste IC, Küti VII ja Tartu-Maarja CXCV matus. Meeste matustes on neid esile tulnud neljal korral, millest kolm pärinevad Pada (LXXIII, LXXXIII, CXII) ja üks Kukruse maahaudkalmistust (XXXVII). Kolmel juhul on kooslused teada naiste haudadest (Kukruse VII, Pada L ja CLXVI). Kolmel korral on luustikud antropoloogiliselt määramata jäänud, mistõttu on nad täiskasvanu/nooruki tulbas, kuid panuste põhjal võisid esemed pärineda veel kahest naise- ja ühest mehematusest (Kaberla CLXXIII, Pada CXLII, Küti IV). Nende nelja matuse puhul pole ka vanust kindlaks tehtud, mistõttu ei saa veendunult väita, et tegemist oleks täiskasvanuga. Seepärast on nad jäänud selgemast vanusemäärangust välja ning arvesse olen võtnud vaid 11 matust, millest kuus kuuluvad täiskasvanule ja viis lastele või noorukitele. Kõige paremini joonistusid välja Pada kalmistu meeste hauad, kes kõik olid 30–40 aasta vanusegruppis (CXII, LXXXIII ja LXXIII). Peale selle kuulus Pada maahaudkalmistusse veel 10-aastase poisi (XXIII) ja 25–30 aastase naise (L) luustikud. Teisena kerkis esile Kukruse kalmistu sellega, et kolmest matusest kaks kuulusid vanematele inimestele (40–50 aastased) ning üks põimitud esemetega haud imikule. Üks lapse matus on teada Siksäläst, mis Laulu aruandes on mainitud 2–3 aastase tüdrukuna, kuid hilisemas määrangus 9–14 aastase lapsena (Laul 2007, 8; Valk, Ratas, Laul 2014, 79). Vana-Kuustest pärineb umbes 15–18 aastase poisi luustik.

Tundub, et põimitud esemeid on rohkem kaasatud täiskasvanute haudadesse. Samas on informatsiooni arvuliselt liiga vähe, et selles kindel olla. Kuna erinevuseks on vaid üks matus, leian, et panuste kaasamisel hauda pole vanus omanud suurt tähtsust.

3.11. Sugu põletusmatustes



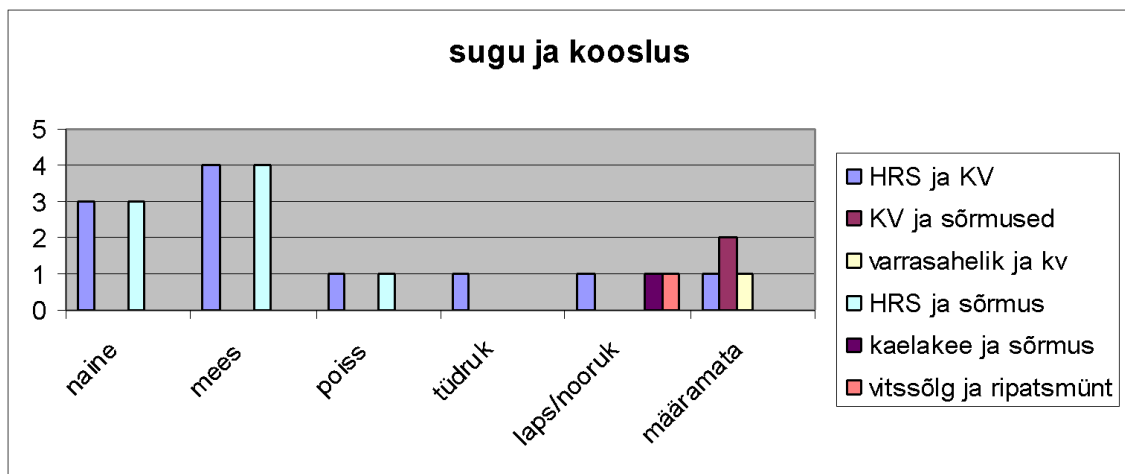
Joonis 17. Sugu põletusmatustes.

Matuste kindlakstegemine kivikalmetes on keerulisem, arvestades, et sinna on tihti peale maetud põletatult ning kuna luud ja leiukompleksid on kogu kalme alale laiali puistatud, ei saa nende vahel usaldusväärseid seoseid teha (Maidlas ja Madis) (Jonuks 2009, 245; Mandel 2003, 133; Konsa 2003, 121; Allmäe 2006, 5–6). Mõned põletuskalmistud on hästi uuritud ning ära on toodud ka indiviidide hulk koos maetu soo ja vanusega. Samas ei saa isikute arvus alati kindel olla, sest näiteks Maidlas on 74-st matusest tuvastatud lapsi 22-l korral, millest vaid kaks on maetud põletatult (Allmäe 2006, 5–6). Kuna see arv tundub aga olevat liiga väike, on tõenäoline, et enamikku maetud indiviididest pole enam võimalik kindlaks teha (*ibid.* 5–6). Samuti pole teada, kas kooslused olid enne hauda panekut surnu riituse küljes või olid need tema juurde pigem hiljem asetatud. Kivivarekalmete kõrval esineb ka matuseid, mida saab eristata luude ja esemete kogumite poolest. Näiteks Rahu kalmistus Saaremaal on luud esemetega ühel alal koos ning matuse piirid olid eraldatud odaotstega – näiteks IX ja XVI matuse vahele on pandud odaots võrdsesse kaugusesse (Mägi 2002, 38, 54–58, 78). Saaremaalt on esemekooslusi teada veel kiviring- ja kivikirstkalmetest (Piila, Kurevere), kus leiukompleksid on pesadena koos (Mägi 2002, 44–47). Rooma rauaaegsetes tarandkalmetes asetsevad põletatud luud enamasti kalme kivide vahel laiali (Lang 2007, 178). Noorema rauaaja matusest Liiva-Putla tarandkalme on hoburaudsõlg sõrmusega saadud luude ja teiste leidudega koos ühest pesast (Kustin 1963, 18).

Kokku on kivikalmeid 20, millest on leitud 51 kooslust. Piila, Kurevere ja Rahu kalmete luud on nende antropoloogiliste tunnuste põhjal kindlaks teinud Raili Allmäe ja Jonathan Kalman, kuid vahel on määramisel kasutatud ka panuseid (Mägi 2002, 75). Sugude ja esemekomplekside vahelisi seoseid saab teha vaid nende põletusmatuste puhul, kus üksikindiivid on eristatav. Kokku on ära toodud seitse matust, mis kõik pärinevad Saaremaa kalmistutest. Põimitud esemete kooslusi on kõige rohkem meeste matustest (4) – Rahu IX ja XV, Kurevere I kalmistust (Mägi 2002, 45, 56–57) ja Liiva-Putlast (Kustin 1963, 18)⁸. Naiste matustest kolm – Kurevere III-st, Rahu XVI-st ja Piila IV-st kalmest (Mägi 2002, 44, 47, 57). Laste kohta informatsiooni ei ole.

Selle määrangu kohaselt ei saa siiski ülejäänud põletusmatuste ja esemete kohta oletada, et komplekse ongi meeste matustes rohkem ja laste omades üldse mitte, sest meeste matuseid on kergem määrata kui naiste omasid (Kivirüüt 2014, 45) ning hilisemast ajast pärinevate laibamatuste näitel võib öelda, et neid on isegi imikutele hauda pandud.

3.12. Sugu ja põimitud esemete kooslus



Joonis 18. Sugu ja kooslus.

26-st matusest on sugu määratud 20-l korral, millest seitse on põletuskalmetest ja 13 laibamatustest – kaheksa meeste, kuus naiste, kaks poisi, üks tüdruku, kolm lapse/nooruki

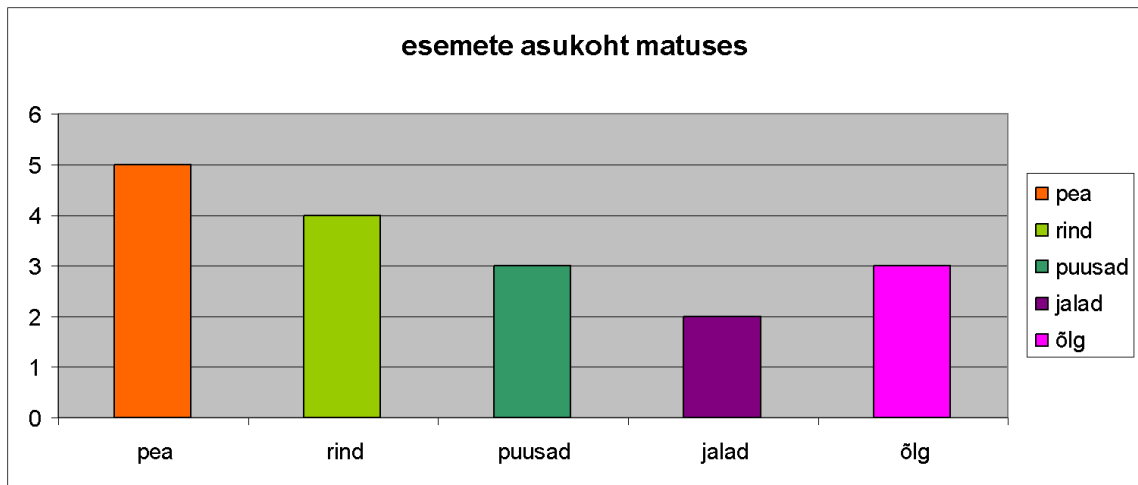
⁸ Pole öeldud mille põhjal määratud, võimalik, et panuste.

ning neli määramata matust. Ehkki tabelis on püütud kokku võtta erinevad perioodid ja matused, domineerib ikkagi hilisrauaaeg oma sooliselt määratud laibamatustega.

Diagrammi põhjal on näha, et kõige rohkem on põimitud esemete kooslusi pandud kaasa meeste haudadesse (8), kus on võrdselt hoburaudsõle-käevõru ning hoburaudsõle-sõrmuse kooslusi. Kuuel juhul on komplekse leitud naiste haudadest, kust sõle-sõrmuse ja sõle-käevõru komplekse on samuti võrdselt. Laste või noorukite matustes (6) on enamjaolt kaasatud hoburaudsõle-käevõru kooslusi (Pada XXIII poiss, Küti VII tüdruk, Kukruse XVII imik), kuid on leitud ka hoburaudsõle ja spiraalsõrmuste (Vana-Kuuste IC poiss), kaelakee ja spiraalsõrmuse (Siksälä LIV) ning vitsõle ja ripatsmündi komplekse (Tartu-Maarja CXCV). Neljal korral on sugu jäänud määramata, kuid panuste põhjal võib oletada, et hoburaudsõle ja käevõru kooslus kuulub Küti IV matuses mehele, käevõru koos sõrmustega Kaberla CLXXIII matuses naisele ning varrasahelik koos käevõruga Pada CXLII matuses samuti naisele. Jäbara E kalme II luustiku kohta on keeruline panuste põhjal määrangut anda.

Komplekside puhul on huvitav, et osa esemetest on liiga väiksed või suured vastamaks maetu vanusele. Näiteks Pada LXIII mehematuses oli sõlele lükitud käevõru diameeter 3,5–4,2 cm (otsad koos), mis sel viisil poleks kindlasti ümber käe mahtunud ning Pada CLXVI naise matuses oli hoburaudsõlega koos olev käevõru sõrmuse suurune (läbimõõt 2,2–2,7 cm). On ka vastupidiseid näiteid, kus lapsele on täiskasvanu esemeid hauda pandud nagu Kukruse XVII imiku matuses, kus kompleksis oleva käevõru läbimõõduks on 5,8–6,7 cm. Vana-Kuuste IC 15–18 aastase poisi matuses oli hoburaudsõle peal olevate sõrmuste läbimõõduks 2,3 ja 2,2 cm, mis tundub nooruki jaoks olevat veidi suur.

3.13. Põimitud esemete asukoht matuses



Joonis 19. Põimitud eseme asukoht matuses.

Kuna laibakalmistutes on suhteliselt ühetaoline põimitud esemete leiumaterjal (peamiselt hoburaudsõled koos käevõrudega), siis saab hea ülevaate sellest, kas neid võiks tõlgendada panustena või suririietuse juurde kuuluvate ehetena (kas need on olnud oma funktsionaalses kohas) ning kas neid on sel moel olnud võimalik ka eluajal kanda.

Põimitud esemete asukohta matustes on kirjeldatud 16-l luustikul. Kõige rohkem on neid leitud ülakere lähedalt (12) – viis pea (Pada LXXXIII, CXII, CLXVI, Kaberla CLXXIII ja Siksälä LIV), neli rinna (Kukruse XXXVI, XVII, Vana-Kuuste IC, Tartu-Maarja XCV) ja kolm õla (Küti IV, VII, Pada CXLII) juurest. Kolm kompleksi on olnud puusade (Pada XXIII; L; LXXIII) ja kaks jalgade juures – Kukruse VII luustikul reieluu kõrval ja Jäbara E tarandis II luustikul mõlemal pool jalaluud: „*Teine luustik näis olevat leidude 16, 17 ja 21 juures, nimelt oli seal umb. 50 cm sügavalt pealuu nr. 17 ambsõle kõrval ja käevõru nr 21 mõlemalt poolt jalaluud*“ (Schmiedehelm 1927, 3). Ka Siksälä kalmest on sõlgesid samadelt kohtadelt leitud ning võimalik, et nii on kinnitatud salli või rätikut (näiteks Jana Ratase joonistus sõle kandmise kohta õlal või Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilanderi rekonstruktsioon sõdalasest) (Laul, Valk 2007, 68; Creutz 2003, 121–122, joonised 10: 6–10: 7) (lisa 1: joonis 2). Üldiselt on tegemist sõle ja käevõru kompleksiga, kuid näiteks Pada CXLII matusest oli skeleti vasakul õlal ristpeanõel koos varrasahelikuga, mille teises otsas oli kolmest pronkstraadist käevõru. Kaberla CLXXIII matuses oli lõua alla pandud

käevõru koos nelja sõrmusega. Siksälä LIV matuses oli kee koos sõrmusega lapsele kaela pandud. Vana-Kuuste IC poisimatuses oli hoburaudsõlg koos kahe spiraalsõrmusega rinnal ning selle peal olid sõrmeluud, mistõttu võib arvata, et kooslus oli tal peos (Valk 1991, 184; 1982, 19).

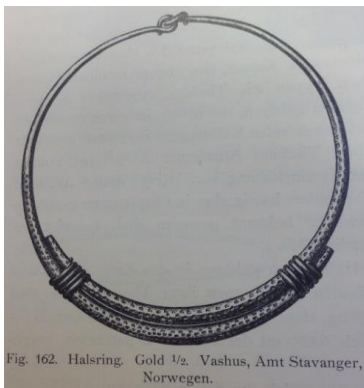
Pooltel mainitud kooslustest (6) on käevõrude otsad koos või vaheliti, kuid nende läbimõõt on liiga väike mahtumaks ümber käe (2,2–4,5 cm). Seega on võimalik, et neid on ka eluajal juba põimituna kantud. Samas ülejäänud kompleksides olnud võrudel on otsad harali (läbimõõt 6–6,1 cm), mistõttu tundub, et inimese eluajal poleks saanud neid kooslustena kanda. Loomulikult pole välistatud, et nende kandmisel oligi mitu erinevat võimalust.

4. Põimitud esemete tõlgendus

Nagu sissejuhatuses mainitud, on põimitud esemeid varem laiemate uurimuste raames vähesel määral käsitletud, kuid nende tähenduse üle pole keegi sügavamalt diskuteerinud. Siin katsun jõuda eelnevalt uuritud materjali põhjal esemete kokkupanemise põhjusteni. Kuna komplekside omavahelised kooslused, nende ajastu ja piirkond erinevad, ei saa esemetele omistada ainult üht läbivat tähendust ning on tõenäoline, et sellistel kooslustel oli mitu funktsiooni.

4.1. Dekoreerimine

Põimitud esemeid on Eestis teada juba rooma rauaajast, kuid selle perioodi kooslusi, mida võiks ehtimisviisina tõlgendada, on pigem leitud välismaalt. Näiteks Soomest Varhusist pärinev kahest osast koosnev aasotstega kaelavõru on kahe spiraaliga ühendatud (Hackman 1905, 222: joonis 162) (joonis 20), millel on ehet kooshoidev funktsioon. Proosa tarandkalmest on leitud vaheliti otstega kaelavõru spiraalsõrmusega, kuid erinevalt eelmisest näitest, pole sellel sõrmusega ühendamine vajalik olnud. Võimalik, et sõrmus on võrreldav lihtsalt kaunistuseks? Samas pole välistatud ka selle sümbolne funktsioon. Lillkyrost on teada valatud nõelahoidjaga ambsõlg, mille jala küljes oli sõrmus ning mida võib tõlgendada ehtimisviisina, arvestades, et selle diameeter on sõle küljest lahti võtmiseks liiga väike (Hackman 1905, tahvel 4: 1) (lisa 1: joonis 3) Greibaust Sambia poolsaarelt Poolast on leitud ambsõlg, mille küljes oli spiraalsõrmus (Khomiakova 2012, 152, joonis 4:



6). Sambia poolsaarelt on hilise rooma rauaaja lõpust levinud sõled, mille küljes on spiraalsõrmuse imitatsiooniga kaunistused (*ibid.* 147). Võimalik, et ehetele lükitud sõrmused on edasi arenenud vorm taolisest kaunistamisviisist või nägi sõlg liikuvate esemetega lihtsalt uhkem välja? Eestist on Pada kiviakalmest leitud peakilpsõlg, mille nõela küljes ripub kinnine sõrmus, mida nagu ka Proosa näite puhul, saaks kaheti tõlgendada.

Joonis 20. Kaelavõru Soomest Varhusist (Hackman 1905, 222: joonis 162).

Eestist pole rahvaste rännuaega dateeritavaid komplekse eristatud. Leedust on üksikud näited Plinkaigalise ja Kalniškiai kalmistust perioodi algusajast (5.–6. sajand) – kaelavõrud sõrmustega või ambsõlg koos käevõruga (Kazakevicius 1993, 28, 96, 97, joonised 52: 3, 156: 1, 158: 2; Kazakevicius 2004, 17: joon 17). Ilmselt võib nende koosluste puhul oletada, et lisatud esemed on olnud ehtimiseks. Samas ambsõle küljes olnud lai käevõru tundub oma väljanägemiselt ehtimiseks liiga suur.

Nooremast rauaajast on teada kõige rohkem põimitud esemete kooslusi, millest enamuse moodustavad sõled sõrmustega. Ilmselt on põimitud esemete kooslustes sõrmuseid ehtimisviisina kasutanud kuršid (Tvauri 2012, 165; Bliujene 2001, 212, joon 12: 7). Näiteks Lätis Salaspilsis Laukskola Kapulauksi ja Leedus Laiviu Kapinynase kalmistutes on leitud kaelavõrusid või sõlgi sõrmustega (Zarina 2006, 416, 247 joonis 130: 4–6; Gintautaitė-Buteniene, Eugenijus Butenas 2002, 32, 38, 39, 163, joonised 22, 30: 1, 3, joonis 31: 1). Sõrmuste diameetri ja tüübi põhjal tundub, et taolised kooslused jagunevad kaheks – esiteks tegemist ongi sellise ehtetüübiga ning teiseks võivad need sümboolsel eesmärgil kokku pandud olla. Vähemalt kaheksal lihtsal spiraalsõrmusel on diameeter 0,9–1,3 cm, mistõttu on need sõrme mahtumiseks liiga väikesed. Kuna spiraalide traat on tavaliselt kuni 2 mm, siis jätavad need sõrmuse mulje, kuid näiteks Kõmsist leitud rullotstega sõlel on peenike spiraal (umbes 0,5 mm traat) (läbimõõt 0,9 cm), mis pole kindlasti sõrmus. Seetõttu võib neid näha sõlgedega kaunistustena. Pauts on oletanud, et nendega on kinnitatud näiteks rinnakeesid, mida on kohatud Soomes ja Karja XXIX matuses Saaremaal (Pauts 1995, 51–52; Mägi, Ratas 2002, 217; Mägi 2002, 70). Samas mitte ühelgi sõlel oleval sõrmusel pole küljes teist spiraali ja üldiselt, peale Karja näite, pole ka Eesti laibamatustes rinnakeesid hoburaudsõlgedega kinnitatud. Kui tegemist on taolise põimitud ehtetüübiga, siis võib arvata, et need on varasemate (8.–9. sajandi) traadiga mähitud sõlgedest edasi arenenud (Tvauri 2012, 135). Samas pole võimatu, et taoline ehtimistraditsioon on rooma rauaajast Sambia poolsaarelt levinud ning erinevatel ehetel jätkunud.

Hilisraauajal on peamiselt levinud hoburaudsõled koos kolmest traadist käevõrudega, mida ühelt poolt võiks tõlgendada sümboolsete esemetena, kuid pole välistatud, et neid on ka

ehtimisviisina kasutatud. Nimelt on pooled sõlgede küljes olevad käevõrud kokku surutud nii, et nende läbimõõt täiskasvanu käe ümber mahtumiseks on liiga väike (2–4 cm). Põhja-Eesti matustest on võrusid leitud ka jalgade vahelt või juurest (Pada, Kukruse, Küti kalmetes) ning kuna need asetsevad erinevatel matustel ühes kohas, siis on võimalik, et need kaunistasid riidetust või jalanõusid (Jonuks, Lõhmus, Malve 2011, 108), mida ilmselt kanti sel moel ka elus olles.

Väga vähe oli teistest kompleksidest eristuvaid kooslusi. Eelmises peatükis sai mainitud, et enamasti olid ehted pronksist üpriski üksteisele sarnased. Erilisemateks võib pidada vaid Liiva-Putla hõbedast sõle-spiraalsõrmuse kompleksi, Pöidest pärit aardeleidudele sarnanevat sõlge koos sõrmusega ja ka Siksälä õoneskumera läbilõikega käevõru ja spiraalsõrmuse kooslust, mis olid rikkalikult kaunistatud (lisa 4: tahvlid XII: 3; XV: 2; XXII: 3). Võimalik et tegemist jõukamate isikutega, kel oli võimalust omale uhkemaid esemeid osta, ning ehted olid staatuse näitamiseks (Williams 2010, 77).

4.2. Põimitud esemed matuserituaalis

Surnu austusväärsele kohtlemine on olnud oluline juba muistsel ajal ning suurt tähelepanu on oma ühiskonnas pööranud matusetraditsioonidele ja -rituaalidele (M. Lang 2004, 77). Hauda on rituaalide läbiviimisel peetud oluliseks kohaks, kus on võimalik saavutada side surnuga (Oestigaard 1999, 352; Valk 2001, 84). Surnuga heade suhete hoidmiseks on hauda asetatud näiteks panuseid, millele on pakutud erinevaid põhjendusi – surnu teekonnale või hauataguses elus kasutamiseks, takistamaks teda elavate juurde tagasi pöördumast, staatuse näitamiseks, lahkunuga parema suhte hoidmiseks (M. Lang 2004, 87; Valk 2001, 75; King 2004, 216).

Seda, kas tegemist on panuse või lihtsalt ehtetüübiga on kõige paremini vaadeldav laibamatuse traditsioonis, kus on näha esemete paiknemist luustiku juures. Rooma rauaajast leidis kõige enam käevõru ja spiraalsõrmuse kooslusi. Ühelt poolt võiks neidki ehtetüübina tõlgendada, kuid kuna Jäbara E kalmest on üks selline kooslus leitud II luustiku jalgade juurest ning kuna käevõru diameeter on liiga väike ($d=5$ cm) jala ümber mahtumiseks, siis

võiks oletada, et esemed on matusetalitluse käigus surnu juurde pandud kompleksina. Ainult ühe kompleksi põhjal ei saa muidugi kõikide käevõru-sõrmuste koosluste kohta üldistust teha. Ebatavalise kompleksina on leitud käärid koos spiraalsõrmusega Lehmja-Loo I kalmest, mille puhul arvan, et tegemist on pigem sümboolse kui praktilise tähendusega esemetega. Käärid on huvitav leid juba seetõttu, et need on haruldased Baltikumi kalmematerjalis (Laul 2001, 163). Inglismaa näitel seostatakse neid õmblemise tõttu pigem naistega, vahel meestega, kuid rahvasterännuajal on need olnud osa hobusevarustusest (Rogers 2007, 40; Baranowski 1996, 130).

Kõige tavalisemad kooslused hilisrauaaegsetes laibamatustes olid hoburaudsõled koos kolmest pronkstraadist käevõrudega (Põhja-Eesti kalmistutes). Sõled on asunud oma tavalistes kinnituskohdades (rinnal, puusal, õlal, kolju juures nt linikut kinnitanud) ja neile on käevõru ilmselt hiljem juurde lisatud. Viiel koosluses olnud võrul olid otsad harali ($d=5-6$ cm), mistõttu poleks need liikumisel kompleksina püsinud. Seetõttu leian, et nende näol on tegemist matusetalitluse käigus surnule kaasa pandud esemetega.

Teine näide põimitud esemete kasutusest matusepanustena on täiskasvanu suuruses ehete asetamisest laste haudadesse. Näiteks oli Kukruse XVII matuses imiku rinnal sõlest ($d=3$ cm) läbi pistetud käevõru, mille läbimõõt oli 5,8 cm, lisaks oli tal teisigi täiskasvanu suuruses esemeid (sõrmus, pronksvõru, nuga), mis seetõttu erines teistest sealsetest laste matustest (Jonuks, Lõhmus 2009–2010, 26). Vana-Kuuste IC poisimatuses oli sõlel olnud sõrmuste läbimõõduks 2,2 ja 2,3 cm, mis tundub nooruki jaoks olevat liiga suur. Selliste esemete puhul, mis tunduvad ebatõenäolised kuulumaks surnu isiklike asjade juurde on oletatud, et need olid lahkunule kaasa pandud kingitusteks (King 2004, 221).

On tõenäoline, et võrud on pandud sellisel viisil omaste poolt sõlgedele. Vahel võivad isiklikud esemed omaste poolt surnule juurde lisatud olla, et täita sellega emotsionaalset vajadust (King 2004, 219). Võimalik, et matuserituaalis olid osavõtjatel erinevad rollid ja kohustused, kus kõige tähtsamat osa etendas lahkunu lähim perekond (Fahlander, Oestigaard 2008, 7). Vana-Roomas olid surnu matuseks ettevalmistamisel kõikidel perekonnaliikmetel erinevad funktsioonid (Graham 2011, 32). Hindu traditsioonis on teada,

et naine asetab mehe poolt kingitud sõrmuse oma abikaasa rinnale ning alles seejärel on teistel sugulastel ja tuttavatel võimalik täita oma osa rituaalis (*ibid.* 7–8). Sarnane juhtum võis ka Pada LXXIII mehe matuse puhul olla, kus ainsateks kaasa pandud esemeteks olidki hoburaudsõlg koos käevõruga. Samuti Kukruse XVII imikumatuses võiks rituaalis kõige emotsionaalsem roll olla näiteks emal. Enamus kompleksis olevaid esemeid olid ringikujulised ning ring ühe tähendusena markeerib läbipääsu teise ilma ja sel on maagiline võime kaitsta kurjade jõudude eest (Artla 2009: 24). Oma proseminaritöös jõudsin järeldusele, et tegemist on kaitsemaagiliste esemetega (Tint 2013). Kui vaadata jällegi Kukruse XVII imiku näidet, siis võib-olla tõesti tahtis ema, et laps turvaliselt teispoolsusesse jõuaks, ning andis oma esemed kaasa. Venemaalt on matuste kohta teada näiteid, kus pruut on peiule rätiku ümber vöö sidunud (Недошивина 1967, 254), millel võib sarnane funktsioon olla.

Kuna esemed on pandud omavahel ühendatult hauda, on see ehk viis surnu meenutamiseks või temaga sideme pidamiseks. Hauda on peetud surnu koduks (laibamatuste puhul) või kohaks kuhu hing ilmuda võib (põletusmatuste puhul) (Valk 2001, 65). 12.–14. sajandil oli Vene ja eriti Soome aladel levinud komme, kus matusesse on asetatud käevõrusid ja sõrmuseid, mis ei asetse käes, vaid kohtades kuhu nad muidu ei kuulu, näiteks jalgade kõrval. Selle üheks põhjenduseks võib olla perekondlike sidemete suur tähtsus, mistõttu oli ka matuserituaalidel väga oluline roll (*ibid.* 253–254). Karida Kalmunurgast leitud kaheksale spiraalsõrmusele, mis olid omavahel traadiga ühendatud, võiks samuti perekondlikku tähendust omistada. Venemaalt on teada ka kirjeldus, kuidas särgi rinnal olevale nõöpnõelale on kinnitatud noorpaari sõrmused, mis on lahutamatu sümbooliks (*ibid.* 1967, 254). Viimane on sarnane Madi kalme leiule (AI 2590: 2608) (spiraalsõrmus hoburaudsõle rullotstel) (joonis 14). Vana-Roomas oli hirm, et surnu jääb unustusse, mistõttu on nende mälestuseks ehitatud monumente (Graham 2011, 22). Sellest lähtuvalt on võimalik, et sellised kompleksid olid vajalikud surnu soovi täitmiseks, näitamaks pereliikmete poolt, et lahkunu jääb alati nende meenutusse. Samas pole välistatud, et kompleksid olid pigem leinaja enda, kui surnu jaoks. Hoburaudsõlgedele lükitud kinni surutud käevõrudel võib peale ehtiva funktsiooni olla ka sümboolne tähtsus. Kui lahtiste otstega võrud on elavate poolt asetatud surnule, siis kokku pressitud käevõru ja sõle

kooslusi sai inimene kanda oma elu ajal ning käevõru võis olla näiteks tema lähedase lahkunu oma, mida ta kandis surnu mälestuseks. Selline tava on teada ka Vana-Roomast, kus lahkunu eseme kandmine andis leinajale jõudu ja lohutust (Hope 2011, 186). Sellest lähtuvalt võib taolist mõtet omistada ka sõle ja spiraalsõrmuse, kaelavõru ja spiraalsõrmuse ning käevõru ja spiraalsõrmuse kompleksidele, kuna neid saab inimene kanda. Inimese valik esemeid sellisel viisil kanda võis sõltuda mnemoonilistest sidemetest selle eelmise omanikuga (Williams 2010, 77).

Maidla 16. leiukompleksi (AM 580: 2198–2200) puhul olen oma proseminari töös arvanud, et tegemist on kaitse eesmärgil hauda pandud esemetega (Tint 2013, 13). Selle koosluse puhul tuleb tõlgenduse jaoks esemete tähendusi eraldi vaadata. Kirveid on kasutatud nii sõjalisel kui ka töölisel otstarbel (Selirand 1974, 87). Töös käsitletud lõuaga ja kannapikenduseta kirves kuulub Kirpitšnikovi jaotuse järgi viiendasse rühma (Кирпичников 1966, joonis 6) ning seda on ilmselt kasutatud pigem tööriistana (Selirand 1974, 89). Odaotstele on omistatud matuste markeerimistähendust (Mägi 2002, 132), kuid kuna konkreetne odaots asetses kompleksis, siis ei usu, et ta hauda markeerib. Vikateid on hauda kaasa pandud teises elus kasutamiseks (Selirand 1974, 95). Teravate asjade hauda paneku põhjuseks on pakutud veel surnu tuleku takistamist elavate juurde või tema kaitset kurjade jõudude eest (Mägi 2002, 132). Sel juhul võib oletada esemetele kaitsemaagilist tähendust, mis oli ehk tugevam kui esemed omavahel ühenduses olid, kuid pole välistatud ka praktiline otstarve, et tööriistad pandi omavahel kokku, et neid saaks mugavamalt tuleriidalt ära tuua (Jonuks 2009, 278).

Kokkuvõte

Põimitud esemed on omavahel teadlikult ja eesmärgipäraselt ühendatud esemed, mis on moodustatud valdavalt hauapanusena kasutatud ehetest. Töö eesmärkideks on jõuda komplekside tõlgenduseni ning saada ülevaade esemekombinatsioonidest, nende piirkondlikust ja kronoloogilisest levikust. Ühtlasi näha esemete konteksti matuses, kas neid leidub enim meeste, naiste või laste juures?

Leide on kokku 72, mis pärinevad 29-st matmispaigast, ühest peitleiust ning kahest juhuleiust. Tegemist oli rooma rauaaegsete, noorema rauaaegsete, keskaegsete ja varauusaegsete kooslustega, mille kombinatsioonid erinesid vastavalt perioodile. Komplekse esines kolmel moel, kus valdavalt oli tegemist ehete omavaheliste kooslustega, üksikjuhtudel olid ehted kombineeritud ka tööriistadega või olid tööriistad/relvad ühendatud omavahel. Ehtekooslustes domineerivad noorema rauaaegsed sõle-sõrmuse kompleksid, mida leidis kõige rohkem Lääne-Eesti ja Saaremaa kalmetes. Rooma rauaajal esines kõige rohkem käevõru ja sõrmuse ning hilisrauaajal sõle ja käevõru kooslusi, mõlemad Harju- ja Virumaa kalmekohtadest. Keskaegsed leiud pärinesid kõik Kagu-Eestist ning mingit kindlat koosluste vormi sel perioodil esile ei kerkinud. Rahvasterännu- ja eelviikingiajast kompleksid puudusid. Üldiselt võib kõige mitmekesisemaks lükitud esemete perioodiks pidada nooremat rauaaega. Esemekooslused puudusid Hiiu-, Pärnu-, Seto-, Jõgeva-, Põlva- ja Valgamaalt. Kompleksides olevates ehtetüüpides olid kõige enam esindatud fassetitud/kandiliste või rullotstega sõled, kolmest pronkstraadist käevõrud ning lihtsad spiraalsõrmused.

Käsitletud panused pärinevad enamjaolt kivikalmetest, nooremal rauaajal ka maahaudadega laibakalmistutest. Kokku oli töös käsitletud laibamatustega kalmistuid üheksa ning kivikalmeid 20, mis jagunesid tarand-, kiviring- ja kivivarekalmeteks. Ainult põletusmatustega kalmistuid esines vaid kaheksal korral, ülejäänud kalmistud sisaldasid nii põletatud kui ka põletamata luid. Töös käsitletud matused on määratud vaid laibamatuste ja Saaremaa kalmete puhul, kus põimitud esemete leide oli kõige rohkem meessoost isikute matuses (10, kaasa arvatud poisid). Naissoost indiviide oli kokku seitse (kaasa arvatud üks

tüdruku matus) ning lapsi, kel sugu polnud määratud, oli kolm. Kuna komplekside erinevus matustes oli liiga väike, siis ei saa selle põhjal ilmselt mingit põhjapanevat soolist järeldust teha. Sealjuures domineeris kõikide määratud matuste puhul hilisrauaaeg.

Põimitud esemete paiknemist surnu juures sai vaadata ainult laibamatuste traditsioonis, kus enamasti olid omavahel koos hoburaudsõlg ja kolmest pronkstraadist käevõru. Kõige rohkem oli koosluseid ülakere lähedal (12) – pea, rinna või õla juures. Viis kooslust oli ka alakere juures – puusaluu, reieluu. Sõled on asunud ilmselt oma kinnituskohdades ning neile on lahtiste otstega käevõrud hiljem juurde lisatud, kuid võimalik, et kinni surutud käevõrudega sõlgi kanti ka elu ajal.

Kuna traditsioonid ja rituaalid on ajas muutuvad, tuli esemete tõlgendamisel arvestada nende erinevaid vorme ja kasutusperioode, mistõttu ei saa interpreteerimisel olla üldist läbivat reeglit. Põimitud esemeid võidi kokku panna mitmel eesmärgil ning oma töös jõudsin peamiselt kahe võimaluseni. Kuna enamasti oli tegemist ehtekooslustega, siis ühe tõlgenduse kohaselt oli tegemist dekoreerimisviisiga. Üldiselt oli sõrmustega teiste ehte ehtimine nooremal rauaajal levinud kuršide aladel. Eesti kalmematerjalis oli osadel sõlgedel olevate sõrmuste diameeter liiga väike sõrme mahtumiseks (0,9–1,3 cm), mistõttu võib sellist tähendust omistada ka siinsete leidude puhul. Rooma rauaaegsetele põimitud esemetel võiks sõrmustele samuti dekoreerimisfunktsiooni omistada nagu Lillkyro sõle puhul Soomes, kus sõrmus pole sõle küljest eraldatav. Eestis leiduvate rooma rauaaegsete esemete puhul pole siiski välistatav ka nende sümboolne funktsioon, sest sõrmused on teiste leidude küljest lahutatavad.

Esemete sümboolne tähendus oli kõige paremini vaadeldav laibamatuste traditsioonis, kus oli näha nende paiknemine luustiku juures ja surnu soo suhtes. Enamasti olid omavahel ühendatud hoburaudsõled käevõrudega, mille puhul tõin välja kolm erinevat vaatenurka. Kokku surutud käevõrusid võidi sõle küljes kanda ehtena, kuid sümboolse funktsiooni poolest olid need olulised näiteks lahkunu mälestamiseks. Viimast interpretatsiooni oletasin ühe võimalusena ka sõle ja sõrmuse või kaelavõru ja sõrmuse komplekside puhul. Lahtiste otstega käevõrud, mis poleks liikumisel sõlel püsinud, olid ilmselt leinatalitluse käigus

urnu juurde pandud. Võimalik, et neil oli kaitsemaagiline otstarve, mida saab seletada ka Kukruse XVII matuses imiku rinnale pandud kompleksiga. Kaitsefunktsiooni omistasin ka Maidla 16. kirve, odaotsa ja vikatitera kompleksile.

Kokkuvõttes tuleb põimitud esemete tõlgendusel lähtuda erinevatest aspektidest, arvestades, et nende tähendus võib olenevalt kontekstist varieeruda. Siinjuures tuleb veel lisada, et töös toodud tõlgendused pole kindlasti lõplikud järeldused ning need võivad veel muutuda. Ühtlasi parema informatsiooni saamiseks oleks tulevikus kindlasti oluline esemed omavahel kokku jätta või hästi dokumenteerida. Tulevikus tuleks lähemalt uurida ka naaberaladelt leitud komplekse, mis võiksid anda informatsiooni piirkondade vahelistest suhetest ja kaubandusest.

Kasutatud kirjandus

Kirjavahetus:

Malve, M. 21.04.2015. Kiri Martin Malvelt.

Käsitrad:

Ariste, E. 1948. Kaevamisaruanne Küti v. Küti as. (Võhu as.) Tiitso t. maal toimunud kaevamistest 26. VII – 30. VII 1948. a. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Deemant, K. 1993. Proosa kivitalmistu. *Käsitrad TÜ raamatukogus.*

Jonuks, T. & Lõhmus, M. 2009–2010. Arheoloogilised uuringud Ida-Virumaal, Kohtla vallas, Kukruse külas (Jõhvi khk) Tallinn-Narva mnt-l. 12.-13. sajandi laibakalmistu, põletusmatustega kalmistu, uusaegne teesillutis. OÜ Muinaslabor. (käsitrad autori valduses).

Kivirüüt, A. 2014. A comparative osteological and intra-site spatial analysis of tarand-graves. Magistritöö. *Käsitrad TÜ arheoloogia kabineti raamatukogus.*

Kustin, A. 1963. Liiva-Putla Kalmumäe kaevamisest 1963. a. aruanne. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Kustin, A. 1965. Aruanne Kurevere kivituhelik-kalmistu arheoloogilisest kaevamisest 1965. a. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Laul, S. 2007. Aruanne Vastseliina khk-s asuva Siksali kalme kaevamisest 3. juulist – 24. augustini 1984. a. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Limbo, J. 2005. Pada indiidide vanusemäärangud. F 5, sü 50. *Käsitrad Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheoloogiaarhiivis.*

Mandel, M. 2009. Uugla 2008. a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Olli, M. 2013. Rooma rauaaegsed ehted ja ornamendid Eestis. Magistritöö. *Käsitrad TÜ arheoloogia kabineti raamatukogus.*

Oras, E. 2007. Kontekstist tõlgenduseni. Seminaritöö. *Käsitrad TÜ arheoloogia kabineti raamatukogus.*

Pauts, H. 1995. Lääne-Eesti hoburaudsõled 8.–13. saj. Bakalaureusetöö. *Käsitrad TÜ arheoloogia kabineti raamatukogus.*

Rohtla, M. 2003. Ambsõled Eestis. Bakalaureusetöö. *Käsikiri TÜ arheoloogia kabineti raamatukogus.*

Schmiedehelm, M. 1927. Lüganuse Jäbara „Kärrismäe“ kalmu E kaevamisaruanne. 18.–22. VIII 1926. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Schmiedehelm, M. 1928. Kaevamisaruanne Kivikalmul Viru-Nigula khk. Pada kl. Kalmu tl. maal 16. VI–21. VI 1928. a. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Schmiedehelm, M. 1935. Aruanne kaevamistest Lüganuse khk. Püssi vl. Jäbara asund kalm B, II osa. 15.–27. VI 1934. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Schmiedehelm, M. 1944. Kaevamisaruanne Põide khk. Laimjala vl. Peenra tl. „Rutirängal“ 4. VI – 31. VII 1940. a. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Schmiedehelm, M. & Vassar, A. 1940. Kaevamisaruanne Põide khk. Laimjala vl. Peenra tl. „Rutirängal“ 4. VI–31. VII 1940. a. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Selirand, J. 1993. Aruanne kaevamistest Kaberla maa-alusel kalmistul 1964. a. suvel. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Tamla, T. 2011. Aruanne Pada maa-aluse kalmistu kaevamistest Rakvere rajoonis Viru-Nigula kolhoosis (Viru-Nigula kihelkond, Pada; tänapäeval Viru-Nigula vald, Pada küla) 1989. aastal. Mälestis on kantud kultuurimälestiste riiklikku registrisse numbri 10804 all. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Tint, K. 2013. Põimitud esemed noorema rauaaja kalmistutes. Proseminaritöö. *Käsikiri TÜ arheoloogia kabineti raamatukogus.*

Valk, H. 1982. Aruanne Vana-Kuuste 15.–17. sajandi külakalme arheoloogilistest kaevamistest 1982. a. *Koopia TÜ arheoloogia kabineti arhiivis.*

Kasutatud kirjandus:

Allmäe, R. 2006. Grave 2 of Maidla – the burial site of a single family. – Estonian Journal of Archaeology. Eesti Arheoloogiaajakiri, 10, (1), 3–23.

Artla, T. 2009. Märgid, sümbolid ja värviilm rahvaornamentikas. Loengukonspekt.

Baranowski, T. 1996. Pochówki koni z Tumian, W Woj. Olsztyńskim. – Archaeologia Polski, XLI. Warszawa, 65–130.

Bliuijane, A. 1999. Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika. Lietuvos Istorijos instituto.

- Bliujene, A. 2001.** Baltų zoomorfinis stilius. – Lietuvos archeologija, 21. Vilnius, 205–226.
- Creutz, K. 2003.** Tension and tradition: a study of Late Iron Age spearheads around the Baltic Sea. (Theses and Papers in Archaeology, N. S. A 8.) Stockholm.
- Ekengren, F. 2013.** Contextualizing Gravegoods. – The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial. Edit. Liv Nilsson Stutz & Sarah Tarlow. Oxford, 173–192.
- Fahlander, F., Oestigaard, T. 2008.** The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs. – The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs. Edited by F. Fahlander & T. Oestigaard. Archaeopress. Oxford, 1–16.
- Gintautaitė-Butenienė, E., Butenas, E. 2002.** Laivių kapinynas. – Lietuvos archeologija 22. Vilnius, 9–198.
- Graham, E.-J. 2011.** Memory and Materiality: re-embodiment of the Roman Funeral. – Memory and Mourning: Studies on Roman Death. Edit. V. M. Hope and J. Huskinson. Oxbow Books. Oxford and Oakville, 21–39.
- Hackman, A. 1905.** Die ältere Eisenzeit in Finnland, I. Die Funde von fünf ersten Jahrhunderten n. Chr. Finnische Altertumsgesellschaft. Helsinki.
- Hope, M. V. 2011.** Remembering to Mourn: Personal Mementos of the Dead in Ancient Rome. – Memory and Mourning: Studies on Roman Death. Edit. V. M. Hope and J. Huskinson. Oxbow Books. Oxford and Oakville, 176–195.
- Hodder, I. 1991.** Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jaanimäe, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. 1982.** Eesti esiajalugu. Kirjastus Eesti Raamat. Tallinn.
- Jonuks, T. 2009.** Eesti Muinasusund. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu.
- Jonuks T., Lõhmus M. & Malve M. 2011.** Archaeological salvage excavations at Kukruse: a Modern Age road, Cremation field and 12th–13th century inhumation cemetery. Preliminary results. – Arheoloogilised välitööd Eestis. Archaeological Fieldworks in Estonia, 2010. Tallinn, 103–113.
- Kazakevičius, V. 1993.** Plinkaigalio kapinynas: monografija. – Lietuvos Archeologija, t. 10. Vilnius.

- Kazakevicius, V. 2004.** Kalniškių V-VI a. kapinyno keramika. – Lietuvos archeologija, t. 26. Vilnius, 9–28.
- Khomiakova, O. 2012.** Sambian-Natangian Culture Ring Decoration style as an Example of Communication between Local Elites in the Baltic Region in the Late Roman Period. – *Archaeologia Baltica*, 18 (II). Klaipeda, 147–166.
- King, M. John. 2004.** Grave-goods as gifts in Early Saxon burials (ca. AD 450–600) – *Journal of Social Archaeology* 4 (II). SAGE Publications. Toronto, Canada, 214–138.
- Кирпичников, А. Н. 1966.** Древнерусское оружие. Вып. 2, Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX-XIII вв. Москва, Ленинград, Наука.
- Konsa, M. 2003.** Eesti hilisrauaaja matmiskommete ning ühiskonna kajastusi Madi kivivarekalmistus. – *Arheoloogia Läänemere maades. Muinasaja teadus*, 13. Tallinn, 119–142.
- Lang, M. 2004.** Matusekommetest Kirde-Eestis 19. sajandil ja 20. sajandi algul. – *Mäetagused*, 25. Hüperajakiri. Kõiva, M, Kuperjanov, A. Tartu: EKM folkloristika ja meedia töörühm, MTÜ Eesti Folkloori Instituut, 77–102.
- Lang, V. 2007.** The Bronze and Early Iron Ages in Estonia. Tartu. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Langdon, S. 2005.** Views of Wealth, a Wealth of Views: Grave Goods in Iron Age Attica. – *Women and Property in Ancient Near Eastern and Mediterranean Societies*. ed. D. Lyons & R. Westbrook. Washington D.C (Center for Hellenic Studies), 1–27.
- Laul, S. 2001.** Rauaaja kulturi kujunemine Eesti kaguosas (500 e.Kr – 500 p.Kr). *Muinasaja Teadus*, 9, Õpetatud Eesti Seltsi kirjad, 7. Tallinn.
- Laul, S., Valk, H. 2007.** Siksälä: a Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval. Tallinn – Tartu. Tartu Ülikool, Ajaloo ja Arheoloogia Instituut.
- Limbo-Simovart, J. 2004.** Pada kalmistu indiviididel esinevad hambapatoloogiad (XII–XIII sajand). – *Estonian Journal of Archaeology. Eesti Arheoloogiaajakiri*, 8 (1), 49–75.
- Lõugas, V. 1973.** Das mitteleisenzeitliche Steingrab von Lehmja Loo in der Nähe von Tallinn. – *Honos Ella Kivikoski. SMYA*, 75. Helsinki, 117–131.
- Mandel, M. 2003.** Läänemaa 5.–13. sajandi kalmed. Tallinn. Eesti Ajaloomuuseum.
- Mark, K. 1962.** Kaberla kalmistu antropoloogiline aines. – *Muistsed kalmed ja aarded*. Toim. H. Moora. Tallinn, 169–181.

- Moora, H. 1938.** Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II. Teil. Analyse. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXIX, Tartu.
- Mägi, M. 2002.** At the crossroads of space and time: graves, changing society and ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th centuries AD. Tallinn. Ajaloo Instituut, Tallinn/Center of Baltic Studies, Gotland.
- Mägi-Lõugas, M. 1994.** Eesti viikingiaegsed hoburaudsõled ja nende ornament. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused, 43, 4, 465–484.
- Mägi, M., Ratas, J. 2002.** Eestlaste rõivastus. – Eesti aastal 1200. Tallinn. Argo, 205–224.
- Недошивина, Г.Н. 1967.** Перцтни. – Очерки по истории руццкой деревни X–XIII вв. Труды Государственного Исторического Музея 43. Москва, 253–274.
- Oestigaard, T. 1999.** Cremations as transformations: When the dual cultural hypothesis was cremated and carried away in urns. – European Journal of Archaeology, 2 (3), 345–364.
- Peets, J. 2003.** The power of iron: iron production and blacksmithy in Estonia and neighbouring areas in prehistoric period and the middle ages. – Muinasaja Teadus 12. Translation: Liis Soon. Teaduste Akadeemia Kirjastus. Tallinn.
- Reidla, J. 2012.** Eesti ehtekultuur muinasajast uusajani. Tallinn. Schenkenberg.
- Rogers, P. W. 2007.** Cloth and clothing in early Anglo-Saxon England, AD 450–700. York. Council for British Archaeology.
- Salmo, H. 1956.** Finnische Hufeisenfibeln. Helsinki. Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Selirand, J. 1974.** Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil: (11.–13. sajand). Tallinn. Eesti Raamat.
- Stenberger, M. 1947.** Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit, II. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 34. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Zarina, A. 2006.** Salaspils Laukskolas Kapulauks 10.–13. gadsmit. Rīga. Latvijas Vēstures Institūta apgāds.
- Tvauri, A. 2012.** The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia. Estonian Archaeology, 4. Tartu University Press. Tartu.
- Valk, H. 1991.** Lõuna-Eesti sõrmused 13.–17. sajandil – Muinasaja Teadus I. Toim. L. Jaanits ja V. Lang. Agu. Tallinn, 182–199.

Valk, H. 2001. Rural cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. Gotland University College, Centre for Baltic Studies, University of Tartu, Archaeology Centre. Visby; Tartu. Tartu University Press.

Valk, H., Ratas, J., Laul, S. 2014. Siksälä kalme, II osa. Matuste ja leidude kataloog. Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, arheoloogia osakond. Tartu. Tartu Ülikool. Tallinn. Tallinna Raamatutrükikoda.

Williams, H. 2010. Death and Memory in Early Medieval Britain. Cambridge University press. Cambridge.

Internetiviited:

Konsa, M., Sikk, K., Tvauri, A. 2013. Arheoloogilised kaevamised Eestis 1799 – 1999. Võrguteavik. Tartu: TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut. <http://www.arheo.ut.ee/kaevamiste-nimekiri> [04.05.2015]

Kasutatud lühendid

AI – Ajaloo Instituut

AM – Ajaloo Muuseum

KeA – Keskaeg

KV – käevõru

NoRa – noorem rauaaeg

RoRa – rooma rauaaeg

SM – Saaremaa Muuseum

spS – spiraalsõrmus

TaM – Tartu Muuseum

TLM – Tallinna Linnamuuseum

TM A – Tartu Linnamuuseum

TÜ – Tartu Ülikool

VaM – Valga Muuseum

Summary

Enlaced objects in Estonian Archaeological Burial Material

Enlaced objects are consciously and purposely combined items, which are mostly grave goods and the main type of items is jewellery, for example brooches with rings on their loop (table V: 2). Usually the objects do not belong together. These kinds of combinations of items have not been studied thoroughly before as they have only been mentioned in previous studies. My BA thesis focuses on studying different types of combinations of enlaced objects, their context, chronological and geographical distribution, that are implicative for further interpretation.

I have studied items from 29 cemeteries, which includes 19 finds from inhumation burials and 51 from stone graves. Besides that, there are also two stray finds and one wealth deposit (all together 72 finds). Examined complexes are from Roman Iron Age, Late Iron Age, Medieval and Modern time. Cemeteries, that contain those kinds of items, are mostly on the coastal area of West- and North-Estonia, sometimes also in South-East Estonia.

It is important to take into consideration different perspectives, such as context in the grave, geographical and chronological distribution, when interpreting enlaced objects, because they provide different insights about the usage of those items.

Enlaced objects mostly contain jewellery, sometimes also weapons and tools. Last two can both be illustrated with one example – an axe with arrowhead and scythe from Maidla II stoune grave (table V: 1) and shears with spiral finger-ring from Lehmja-Loo I *tarand*-grave. At first I looked at different forms of complexes, after that, based on their objects features, I determined the finds typologically and chronologically. That way I got a good overview of what kind of combined items came forward in different regions and periods. The earliest combinations are from Roman Iron Age (10), where usual enlaced finds are bracelets together with finger-rings found from Harju- and Virumaa *tarand*-graves. Interestingly there are no complexes found from the Migration Period and pre-Viking Age (6.–9. century) in Estonia. Late Iron Age is the most multifarious period with its 56 enlaced

finds, where the youngest are dated to 10th century. A new combination can be seen – brooches with spiral finger-rings on their loop. They are mostly found from Saare- and Läänemaa counties. Latest Iron Age (12.–13. century) contains mostly penannular brooches together with bracelets in inhumation cemeteries. From Medieval time there are only five combinations found and compared to previous eras, no specific complex comes to fore. Finds from that period are only found in South-East Estonia which is probably because of the thoroughly examined rural cemeteries in that region. From 17th century there is one wealth deposit from Mäo, containing 42 spiral finger rings that were combined together. One explanation for this is that they could have been put together for mercantile purpose, so that they would not get lost on the road. There are no enlaced objects found from Hiiumäe-, Pärnu-, Seto-, Jõgeva-, Põlva- and Valgamaa counties.

When describing different types of objects in complexes, it has to be mentioned that finger-rings are the most numerous finds (108), where most of them are simple ones (53), but there are also spiral finger-rings with boarder middle wind (5) or with shield (4) and three closed finger-rings. Most numerous brooches are with faceted (24) and short rolled terminals (15) penannular brooches. Bracelets are mostly twisted of three wires (12.–13. century) (13), but there are also bracelets with flat cross-section from Roman Iron Age and one with hollow cross-section.

Finds are from nine inhumation and 20 stone graves (*tarand*, stone circle and stone grave-field). There were 8 stone grave cemeteries that contained only cremated burials, the rest of the cemeteries contained both inhumation and cremation burials. It is difficult to make connections between individuals and find complexes in stone graves, because both grave goods and human bones are scattered over the grave area. The sex of the cremated individuals is determined only in the case of Saaremaa cemeteries (4 adult male and 3 adult female individuals), where the connection between finds and persons could be identified (for example in stone circle graves). In the case of inhumation burials, four male, three female and six children or adolescents were identified. Altogether enlaced objects were found from 10 male (including 2 male juvenile individuals) and 7 female burials (including

one female juvenile individual), but as the difference is only 3 burials then I do not think definite conclusions could be made. Most of the determined burials are from Late Iron Age.

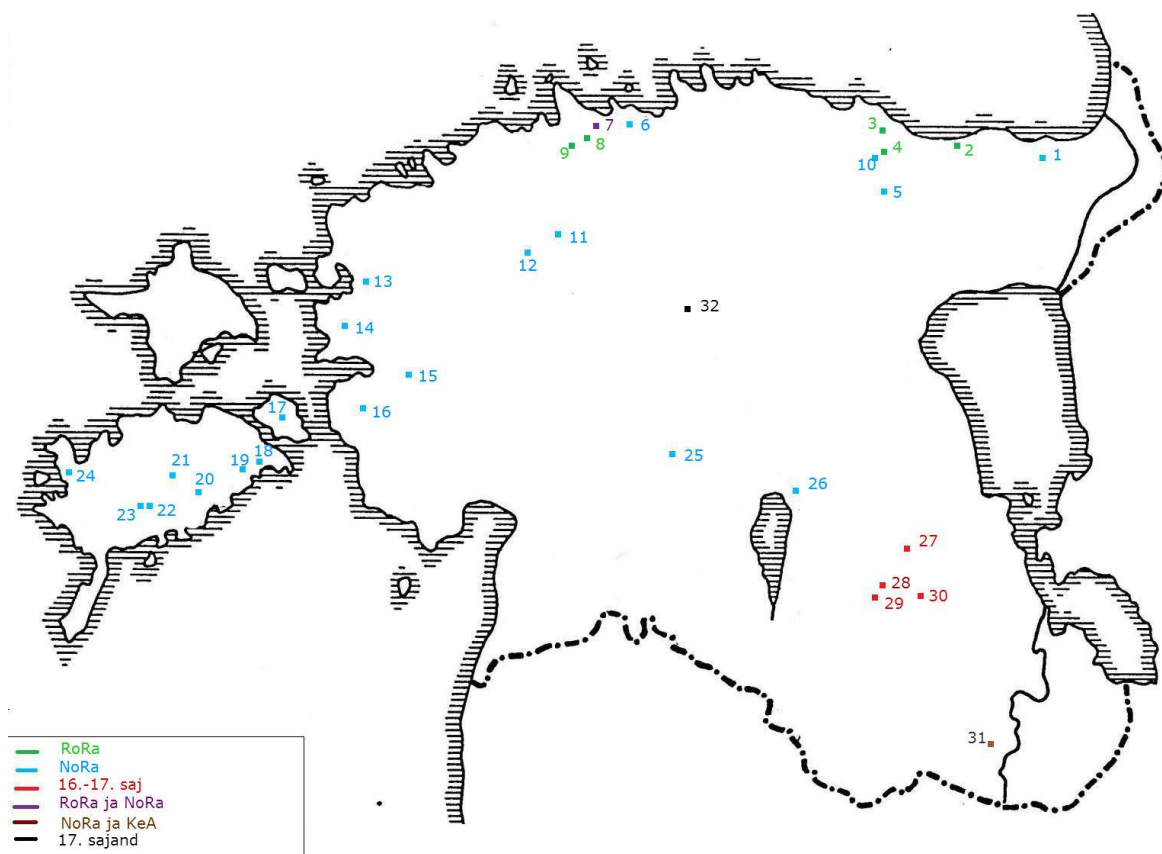
Most of the complexes (mostly brooches with bracelets) were found near the upper body – head, chest or shoulder. Five were found near the lower body - hipbone, femur. Brooches were probably fastening something and bracelets with open endings were added on their loop during burial.

There can be many reasons, why people have put objects together. Herein I have given two main possible explanations – decoration or symbolical. It is known that Curonians had a custom to decorate jewellery with finger-rings during the Late Iron Age. In Estonia, some of the brooches have spiral rigs with the diameter of 0,9–1,3 cm, which is too small to fit around the finger. From the Roman Iron Age there are some complexes known from Finland or Sambia peninsula where the ring is not removable from the brooch, therefore it probably has a decorative function.

Some of the objects were put together for symbolical reasons, for example shears with spiral finger-ring or brooches with open ended bracelets. When examining closely brooch and bracelet combinations, half of the armlets were compressed, therefore they could be there as decorations. On the other hand it is possible that the bracelet belonged to the deceased and wearing it that way is a memory of the dead. This interpretation might also account for brooch with spiral finger-ring and neckring with spiral finger-ring combinations. One reason why enlaced objects were put into the grave is that they could have protective function. There were at times grown-up persons' items put in children's graves, for example, there was a brooch with open ended bracelet (diameter 5,8–6,7 cm) in Kukruse XVII infant grave. It is possible that the brooch was placed there to protect the child, since ring could mark protection. Maidla 16th find complex contains an axe with scythe and arrowhead, that on the one hand could also have protective function, but on the other hand, there might be practical reasons, for example it was easier to bring them from cremation pyre to cemetery.

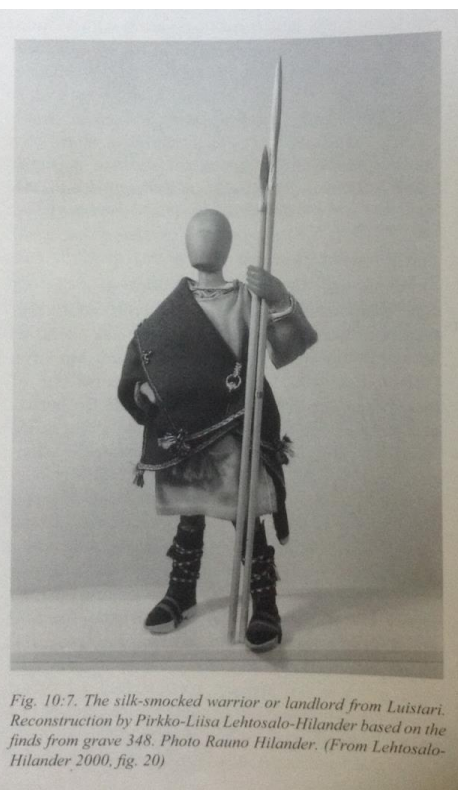
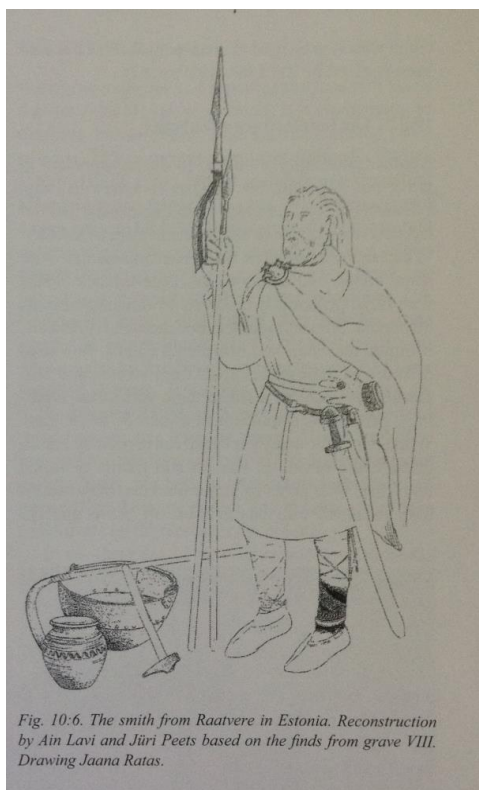
All together it is important to take in consideration different aspects when interpreting enlaced objects, because their meanings could change depending on the context. It has to be said that the abovementioned interpretations are not definite and they can change for example through future finds or complexes found abroad.

Lisa 1. Joonised.

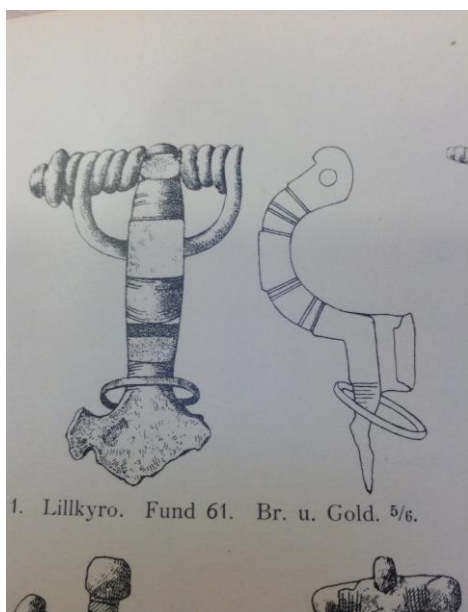


Joonis 1. Põimitud esemetega matuse- ja leiukohad.

1–Kukruse, 2–Jäbara Kärrismäe, 3–Punga Koila, 4–Pada tarandkalme, 5–Küti, 6–Kaberla, 7–Proosa, 8–Lehmja-Loo, 9–Mõigu-Peetri, 10–Pada maahaudkalmistu, 11–Maidla, 12–Haimre, 13–Uugla, 14–Ehmja, 15–Kirbla, 16–Kõmsi, 17–Muhu Kantsi, 18–Pöide, 19–Rahu, 20–Liiva-Putla, 21–Piila, 22–Oriküla, 23–Karida Kalmunurk, 24–Kurevere, 25–Madi, 26–Verevi, 27–Tartu-Maarja, 28–Peedu Linnamäe kalmekoht, 29–Loku, 30–Vana-Kuuste, 31–Siksälä, 32–Mäo peitleid.




Joonis 2. Võimalused sõlgede kandmiseks õlal ja puusa juures (Creutz 2003, 121–122, joonised 10: 6–10: 7).



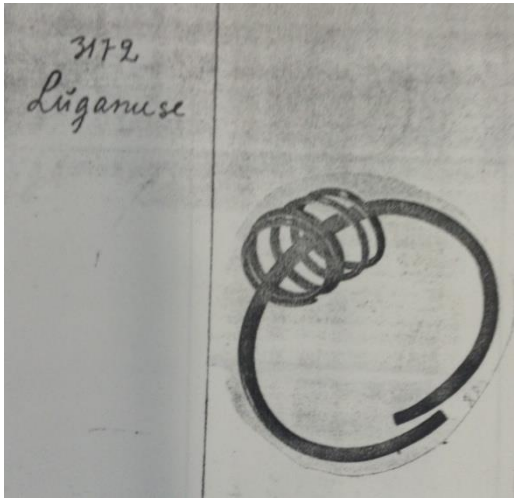
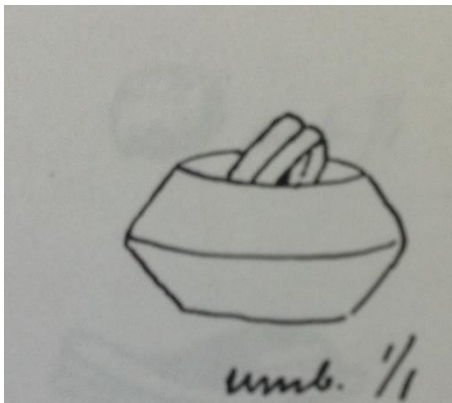
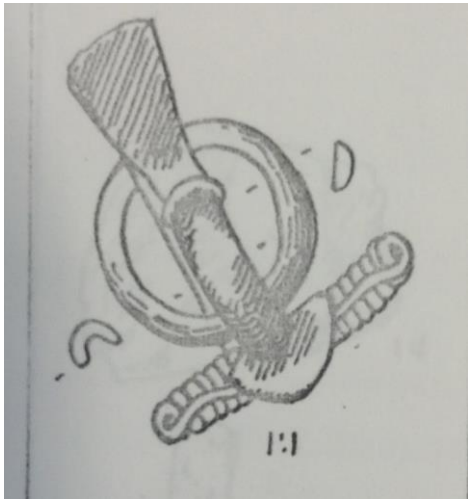
Joonis 3. Ambsõlg sõrmusega soomest Lillkyrost (Hackman 1905, tahvel 4: 1).

Lisa 4. Tahvlid.

Tahvel I

Nr	leiunr.	kirjeldus	pilt	dateering viitega
1)	Jäbara Kärrismäe tarand E: AI 2604: 21	KV: d=5 cm, lamekumer traat, otsad kokku lükatud vaheliti, kaunistuseks neli joont otstes. Laieneva keskkeermega spS: 2,5 keerdu, keskkeerul harjaga kaunistus, mille peal väikesed minikriipsud.	 Foto: K. Tint	KV: 3.–5. saj (Laul 2001, 153); terve I at I pool ja veel ka II-I poolel (Moora 1938, 422). SpS: 4.–5. saj (Lang 2007, 214; Olli 2013: lisa 2: 10: 2)
2)	Jäbara Kärrismäe tarand B: AI 3172: 675	KV: d=6,4 cm, lamekumera kaunistusteta traadiga, otsad kokku surutud vaheliti. Sõrmused: I: 3,5 keerdu, d=1,9 cm, äärmised keerud on orn. kriipsukeste ja rõngakestega. II: 2 keerdu, d=2–2,2 cm, lamekumera läbilõikega traat, keskmisel keerul hari, mille mõlemal küljel täpid.	 Foto: T. Jonuks	KV: 3.–5. saj (Laul 2001, 153); terve I at I pool ja veel ka II-I poolel (Moora 1938, 422). Sõrmused: I: 3.–4. saj (Laul 2001, 145). II: 3.–5. saj (Olli 2013, 27, lisa 2: 3).




Tahvel II

1)	<p>Jäbara Kärrismäe tarand B: AI 3172: 887</p> <p>(viidud Jõhvi Muuseumisse) (Schmiedehelm 1935, 6).</p>	<p>Nelinurkse lõikega KV: vaheliti otsad, d=6,9 cm, kaetud paatinaga.</p> <p>SpS: lamekumer traat, keskel veidi harjaga ilustatud ja harja kohal täkked, sõrmus kujult painutatud, d=2,2 cm, kaetud paatinaga.</p>	 <p>Foto leiukataloogist: K. Tint</p>	<p>KV: 3.–5. saj (Laul 2001, 153); terve I at I pool ja veel ka II-I poolel (Moor 1938, 422).</p> <p>SpS: 3.–5. saj (Olli 2013, 27, lisa 2: 3).</p>
2)	<p>Jäbara Kärrismäe tarand E: AI 2604: 199–200</p> <p>(leiunumekirjas selle numbri all, kuid hoidlas oli teine asi ja sõrmused kadunud) (Schmiedehelm 1927, 9).</p>	<p>Sõrmused polnud läbi pistetud vaid üksteise sees.</p> <p>Seesmine 2 keerdu.</p>	 <p>Foto leiukataloogist: K. Tint</p>	<p>Sõrmus: alates 2. saj Kirde-Eestis, Kagu- ja Loode-Eestis 3.–4. saj (Reidla, 2012, 123). 2.–3. saj, veidi ka 4. saj (Olli 2013, 101).</p> <p>SpS: 3.–4. saj (Laul 2001, 145).</p>
3)	<p>Pada kivikalme AI 2655: 10</p> <p>(Schmiedehelm 1928, 3).</p> <p>(hoidlast kaduma läinud)</p>	<p>Peakilpsõlg: sõle pikkus 4,6 cm.</p> <p>Kinnine sõrmus: d=2,2 cm.</p>	 <p>Foto leiukataloogist: K. Tint</p>	<p>Sõlg: 2.–3. saj (Laul 2001, 97, 96, joon 36: 6).</p> <p>Sõrmus: 3.–4. saj (Laul 2001, 143, joon 57: 7).</p>




Tahvel III

1)	Punga tl. Koila: AI 4010: 1	<p>KV: d=6,5 cm, 0,6 cm laiune lamekumer traat, otstes joontest kaunistused.</p> <p>Kinnine sõrmus: õõneskumera läbilõikega, d=1,9–2 cm, kaunistusteta.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>KV: 3.–5. saj (Laul 2001, 153); terve I at I pool ja veel ka II-I poolel (Moora 1938, 422).</p> <p>Sõrmus: alates 2. saj Kirde-Eestis, Kagu- ja Loode-Eestis 3.–4. saj (Reidla, 2012, 123). 2.–3. saj, veidi ka 4. saj (Olli 2013, 101).</p>
2)	Mõigu-Peetri tarandkalme: AI 4877: 84	<p>KV: lamekumer läbilõige, otstel reljeefsed püstsooned, d=5 cm,</p> <p>SpS: 2,5 keerdu, kaunistusteta, d=1,7 cm, traadi laius 0,4 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>KV: 3.–5. saj (Laul 2001, 153); terve I at I pool ja veel ka II-I poolel (Moora 1938, 422).</p> <p>SpS: 3–5. saj (Olli 2013, lk 61, lisa 2: 10: 5).</p>
3)	Lehmja-Loo I tarandkalme: AI 4408: 315	<p>Käärid: umbes 15,5 cm pikk,</p> <p>SpS: 2,8 keeret, d=2 cm traadi laius 3 mm, lamekumera ristlõikega traadist, peenenevatel otstel riskriipsudest ornament</p>	 <p>Foto: http://tutulus.ee/muinasesemed/rooma/pildid/057a.html (30.04.2015)</p>	<p>Käärid: 3. saj (Laul 2001, 163); 5.–6. (Rogers 2007, 40).</p> <p>SpS: 3.–4. saj (Laul 2001, 145).</p>




Tahvel IV

1)	Lehmja-Loo I tarandkalme: AI 4408: 400	<p>Ambsoõlg: tagasipööratud jalaga, millel 4 keeret, ornamendita, kaare jämedus 0,5 cm telje pikkus 9,1 cm ühikordse pingega.</p> <p>SpS: 3,1 keeret, otstel riskriipsudest ornament, d=2 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>Ambsoõlg: 3. saj (Rohtla 2003, 22).</p> <p>SpS: 3.–4. saj (Laul 2001, 145).</p>
2)	Proosa tarandkalme: TLM 17877: 113 (Deemant 1993: tahvel XIII: 7)	<p>Kaelavõru: ümmarguse läbilõikega traat, otstes püstkriipsukeste st kaunistus, d=9,3–9,7 cm.</p> <p>SpS: lamekumer traat, 2 keeret ja otstes on kriipsudest kaunistus, d=1,9–2,2 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>Kaelavõru: 5. saj (?) (Olli 2013, 34)</p> <p>SpS: 3.–4. saj (Olli 2013, 64).</p>
3)	Proosa noorema rauaaja kalme TLM 18961: 2 a– b (nüüd esemed eraldi)	<p>Fassetitud otsaga HRS ktk: otsa peal täpid ja ruudu sees veel üks täpp, kaar on põiksoontega kaunistatud, nõela kannal üleval ja all ääres 3 täpiketest rida, mis moodustavad risti, mille peal on veel rist, d=3,6–4,7 cm.</p> <p>KV: kolmest prtraadist keeratud, mis oli topitud sõle nõela kannal vahele.</p>	 <p>I foto: Deemant 1993, tahvel XXXIV:4, II foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–14. saj. (Selirand 1974, 157, 159)</p> <p>KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).</p>




Tahvel V

1)	Maidla kalme: 16. kompleks AM 580: 2198–2200	Lõuaga kirves, mille silmast on läbi torgatud vikatitera ja odaots.	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	Kogu kompleks 11.–12. sajand (Mandel 2003, 49).
2)	AM 580: 1721	<p>Koonusekujuliste otstega hoburaudsõlg: d=4,5–3,4 cm, kaldjoontest kaunistused peal, läbilõikelt poolkuu kujuline, nupud on lille moodi.</p> <p>Laia keskkeermega spiraalsõrmus: lamekumer traat, d=2,2 cm, 4 keeret, veidi tundub olevat kokku sulanud.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>Sõlg: 10.–11. saj (Selirand 1974, 160, tahvel XXXVII: 2); 11. saj (Pauts 1995, 61).</p> <p>Sõrmus: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165).</p>
3)	AM 580: 1004	<p>HRS: hundihammas ornament, esileulatuvad neljakandilised otsad, peal nelinurkne kaunistus, kaar rombja läbilõikega, d=3,2–2,5 cm.</p> <p>SpS: d=0,9 cm, 4 keeret, ümmarguse läbilõikega traat.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93; Mägi-Lõugas 1994, 472; Pauts 1995, 41).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>





Tahvel VI

1)	Maidla kalme: AM 580: 1634-1635	<p>Mooninuppotstega HRS: nõel paindunud, kaunistusteta, d= 5,8–4,3 cm.</p> <p>Sõrmused: I: ümara läbilõikega traat, kaunistusteta, 3 keeret, d=1,7 cm. II: d=1,8 cm, 9 keeret, ümara läbilõikega, kaunistusteta traat, peale on sulanud mingi asi.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 94; Pauts 1995, 53).</p> <p>spS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>
2)	AM 580: 1816–1817	<p>HRS: etteulatuvate kandiliste otstega, kaunistused kulunud (?), kaar ümara läbilõikega, d=3,3–2,5 cm.</p> <p>SpS: 9 keeret, d=1 cm, ümara läbilõikega kaunistusteta traat.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 9.–10. saj (Mägi-Lõugas 1994, 468); 11. saj (Pauts 1995, 39); 11.–12. saj (Reidla 2012, 94); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>
3)	AM 580: 1957–1958	<p>Rullotstega HRS: ümara läbilõikega kaar, kaunistuseta, väänatud, nõel paindunud, d=2,3– 3,2 cm.</p> <p>SpS: kaunistuseta ümar traat, kaks keerdu, d=1,5 cm</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>Sõlg: 9.–11. saj (Tvauri 2012, 136); 10. saj (Pauts 1995, 28); 11.–13. saj (Selirand 1974, 155).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>

Tahvel VII

1)	Maidla kalme: AM 580: 2464–2465	<p>Rullotstega HRS: ümara läbilõikega kaar, kaunistusteta, sõle d=4,4–3,6, nõel veidi sissepoole paindunud.</p> <p>Sõrmused: I: 2 keeret, d= 1,5 cm. II: d= 1,5 cm, 6+1/3 keeret. Mõlemal peenike ümara läbilõikega traat. Võimalik, et lihtsalt murdunud ja kaks sõrmust olid enne koos.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>Sõlg: 9.–11. saj (Tvauri 2012, 136); 10. saj (Pauts 1995, 28); 11.–13. saj (Selirand 1974, 155).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>
2)	AM 580: 2933 või 2935	<p>Rullotstega HRS: d=4,4–3,6 cm, nõel murdunud, rullid koos, ümara läbilõikega kaar.</p> <p>Sõrmused: I: 1,5 keeret, ümara läbilõikega traat d=1,5 cm. II: d= 2–2,1 cm, 7–8 keeret, ümara läbilõikega kaunistusteta traat. III: 2,5 keeret, ümara läbilõikega, d=1,6 cm kaunistusteta.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>Sõlg: 9.–11. saj (Tvauri 2012, 136); 11. saj (Pauts 1995, 28); 11.–13. saj (Selirand 1974, 155).</p> <p>Sõrmused: 10.–11. saj (Tvauri 2012, lk 165); 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>
3)	AM 580: 3055–3056	<p>Mooninuppotstega HRS: ümara läbilõikega kaunistusteta kaar, nupud koos, d=5,3–4,2, nõel paindunud, kannal silma moodi kaunistus.</p> <p>SpS: laia kilbiga, kaheks tükiks murdunud, d=2,2 cm, kilbi ümber lamekumera lõikega spiraalid, kilbil rombikujuline kaunistus, moodustub siksak muustriga rombidest.</p>	 <p>Foto: T. Jouks</p>	<p>HRS: 11.–12. saj (Tvauri 2012, 136; Mägi-Lõugas 1994, 476; Pauts 1995, 53).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 12. saj (Valk 1991, 188).</p>




Tahvel VIII

1)	Maidla kalme: AM 580: 4479–4480	<p>Mooninuppotstega HRS: ümara läbilõikega kaar, nõel veidi paindunud kaunistamata, d=3,5–4,5 cm.</p> <p>SpS: 5 keeret, lamekumer kaunistamata traat, d= 1,3 cm.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>HRS: 11. saj–12. saj (Mägi-Lõugas 1994, 476; Tvauri 2012, 136; Pauts 1995, 53).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165).</p>
2)	AM 580: 6205–6206	<p>Fassetitud otstega HRS: rombiline läbilõikega, punktiiridest ja silmakestest joonlehed ja tühi keskosa, nuppudel ristkujutis, nõelakand lai, d=2,2–2,8 cm.</p> <p>Pronkstraat: ilmselt enne olnud väike tilluke spiraal.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>Sõlg: 12.–13. saj (Lõugas <i>et al.</i> 2012, 362, 379, joon 245–247; Salmo 1956, 72, joonis 34). 12. saj lõpp (Pauts 1995, 47, tahvel XX: 6).</p>
3)	AM 580: 1515	<p>Rullotstega HRS: d=2,5 cm, pikk, sirge nõel.</p> <p>Kolmest pronkstraadist käevõru, kokku surutud.</p>	 <p>Foto: Pauts 1995, tahvel IX: 5</p>	<p>Sõlg: 12.–13. saj (Pauts 1995, 36, tahvel IX: 5).</p> <p>KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384; Selirand 1974, 170).</p>
4)	Kirbla kalme: AM 563: 172	<p>Rullotstega HRS: ümara läbilõikega soonitud kaar, d=2–2,8 cm)</p> <p>SpS: pronkstraat, 3 keerd, d=1,2 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 11. saj (Pauts 1995, 33).</p>




Tahvel IX

1)	Uugla I kivikalme: AM 500: A 525–526	Pronksplekist spiraalvõrud: I: lamekumer läbilõikega, kaunistusteta, 4 ¼ keerdu, d=4,7 cm; II: d=4,4 cm, lamekumer, 3,5 keerdu, kaunistuseta.	 Foto: T. Jonuks	Kasutusel alates 5. sajandist kogu rauaaja vältel (Tvauri 2012, 163).
2)	Uugla III kivikalme: AI 1068: 175–176	Fassetitud otstega hoburaudsõlg: kuusnurkse läbilõikega kaar, kaunistusteta, d= 3– 3,5 cm, sõlenõel murdunud, nõela kannal kuuseoksa motiiv, lai kand. SpS: laia kilbiga, mille ümber kaks spiraali, d=2,2 cm, sees on mulda ja veel mingi kõvem asi.	 Foto: K. Tint	HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93; Pauts 1995, 41); 12.– 13. saj (Selirand 1974, 157). SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 12. saj (Valk 1991, 188, tahv XXVII: 4).
3)	AI 1068: 588– 589	Fassetitud otstega HRS: d=3–4 cm, kaar kuusnurkse läbilõikega, peal on olnud kaunistus hundihammasornam ent (?), nõela kannal kuuseoksa ornament. SpS: laia kilbiga, mille ümber kaks spiraali, kaunistusteta, d=2,2 cm.	 Foto: T. Jonuks	HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93; Pauts 1995, 41); 12.– 13. saj (Selirand 1974, 157). SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 12. saj (Valk 1991, 188, tahv XXVII: 4).

Tahvel X

1)	<p>Uugla III kalme: AI 1068: 756–757</p>	<p>Fassetitud otstega HRS: ümara läbilõikega kaunistusteta kaar, nõel paindunud, kitsa kannaga, d=2,8–3,8 cm.</p> <p>SpS: laia kilbiga (pooleks murdunud), mille ümber kaks spiraali, kaunistustest pole aru saada, d= 2,2 cm.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>HRS: 9.–10. saj (Mägi-Lõugas 1994, 468); 11. saj (Pauts 1995, 39); 11.–12. saj (Reidla 2012, 94); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165); 12. saj (Valk 1991, 188, tahv XXVII: 4).</p>
2)	<p>Ehmja kivilkalme: AM 554: 850</p>	<p>Mooninuppotstega HRS: ümara läbilõikega kaunistusteta traat, nõel sissepoole paindunud, d=4,7–6 cm.</p> <p>Sõrmused: I: 3¼ keeret, kolmnurkse läbilõikega, peal siksak joon, d=1,8 cm.</p> <p>II: 2¾ keeret ümara läbilõikega kaunistusteta traat, d=1,6 cm.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>HRS: 11.–12. saj (Pauts 1995, 53).</p> <p>Sõrmused: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165).</p>
3)	<p>Kõmsi III kalme: AM 510: 1032</p>	<p>SpS: d=1,8 cm, 2 ¾, ümmarguse läbilõikega kaunistusteta traat.</p> <p>Sõrmus: üks ots välja poole keeratud, kaunistusteta ümmargune traat, d=1,7 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p> <p>II sõrmus: ei leidnud vastet.</p>




Tahvel XI

1)	Kõmsi III kalme: AM 510: 988	Rullotstega HRS: ovaalse läbilõikega kaar, d=2,4–2,9 cm, kitsa kannaga nõel. Spiraal: d= 0,7 cm, 4 keeret.	 Foto: K. Tint	Sõlg: 9.–11. saj (Tvauri 2012, 136); 10.–11. saj (Pauts 1995, 29, tahvel IV: 1); 11.– 13. saj (Selirand 1974, 155). Spiraal läheb ilmselt samasse aega. Pole kindlasti sõrmus.
2)	Haimre AI 2727: 52	Tahuliste otstega HRS: peal on hundihammas ornament, nõela kannal on kaunistusest raske aru saada, nõel veidi paindunud, otstel on ruudu kaunistus, mille keskel täpp, D=4,8–3,7 cm. Vaheliti otstega sõrmus: keskel ja äärtes on äärtes täpikestega ornament, neljast täpikesest moodustub lill, d= 2 cm.	 Foto: K.Tint	HRS: 11.– 12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). Sõrmus: 12.– 13. saj (Valk 1991, 187).
3)	Pöide: AI 3884: 208	Fassetitud otstega HRS: rombiline läbilõikega hundihammasorname ndiga kaar, nõela kand viisnurkne kaunistatud kuuseoksamotiiviga, nuppudel ruut, mille sees täpikesed, d=4,5 cm. SpS: d=2,1 cm, kolm keeret, kaunistusteta ümar traat.	 Foto: T. Jonuks	HRS: 11.– 12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).

Tahvel XII

1)	Pöide: AI 3884: 316	<p>HRS kaar: rombiline läbilõikega, kaunistusi pole näha, nõela kannaosaga kokku põlenud.</p> <p>SpS: ümar kaunistusteta traat, d=1,2 cm, 4 ¼ keeret.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>Sõlg: muu kalmematerjal järgi 11.–12. saj; 12.–13. saj (Selirand 1974, 157).</p> <p>SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>
2)	AI 3884: 1192	<p>Mooninuppotstega HRS: d=5,8 cm, ümara läbilõikega kaunistusteta kaar.</p> <p>Laieneva keskkeermega SpS: d=2 cm, kaunistusteta.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 94; Pauts 1995, 53).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165).</p>
3)	AI 3884: 3854	<p>Pikkade rullotstega HRS: kaar on väänatud lame, keskel harjaga, nõel peenike, kannal kriipsukesed, d=7,2 cm.</p> <p>Laieneva keskkeermega SpS: kaunistused puuduvad, d=2–2,4 cm.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>HRS: Eesti saartel tulid kasutusele 12.–14. saj, mandril 12.–17. saj (Selirand 1974, 155); 11. saj (Pauts 1995, 33).</p> <p>SpS: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165).</p>




Tahvel XIII

1)	Pöide: AI 3884: 3899	Hoburaudsõlg, milles ripub sõrmus	Kadunud, mainitud aruandes (Schmiedehelm, Vassar 1940, 8, 36).	
2)	AI 3884: 5194	Fassetitud otstega HRS: hõbe, d=3,6 cm, rombilise läbilõikega hundihammasornamend iga kaar, nõi on painutatud välja poole, kannal kuuseoksamotiiv, otsad on etteulatuvad neljakandilised, peal ruut, mille sees täpp. SpS: d=2,7–2,5 cm ja 4,5 keeret, kaunistuseta ümar traat.	 Foto: K. Tint	HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).
3)	Rahu: AI 4239: 1159	Fassetitud otstega, HRS: d=4,4–3,4cm, hundihammasornament, nõi veidi sissepoole paindunud, kannal kuuseoksamotiiv. SpS: on olnud umbes 12 keeret, sõle külge sulanud, üks osa ära murdunud, d=1cm, kaunistuseta.	 Foto: T. Jonuks	HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).
4)	AI 4239: 1927	Fassetitud otstega HRS: otstel ruutudest kaunistus koos ringikestega, hundihammasorn, nõiela kand viisnurkne kuuseoksamotiiviga, hõbe, d=3,5–4,4 cm. SpS: 5 keeret, d=0,9 cm, ümar kaunistusteta traat.	 Foto: T. Jonuks	HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).



Tahvel XIV

1)	Pöide: AI 4239: 1312	<p>Rullotstega HRS: väärdunud, nõel sissepoole paindunud, kaunistused puuduvad, ümar kaar, d=2–2,8 cm.</p> <p>SpS: 9 keeret, ümar traat kaunistuseta, otsad painutatud välja, d=1,7 cm, seespool on mingid tükid.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 9.–11. saj (Tvauri 2012, 136); 11.–13. saj (Selirand 1974, 155).</p> <p>SpS: 10. saj II –11. saj I p. (Tvauri 2012, 165).</p>
2)	Kurevere III: AI 4368: 143	<p>HRS katke: ümar hundihammasorna mendiga kaar.</p> <p>SpS: 3 keeret lamekumer traat, kaunistusteta, d=1,5 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 12.–13. saj (Selirand, lk 157); 11.–12. saj (Mägi 2002, 47; Reidla 2012, 93).</p> <p>Sõrmus: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165).</p>
3)	Kurevere I: AI 4368: 35	<p>Rullotstega HRS: kuusnurkse läbilõikega, rullid küljest kukkunud, nõelast alles kanna osa, d=4,5</p> <p>SpS: 4 keeret, d=2 cm.</p> <p>Nüüd on esemed eraldi.</p>	 <p>Fotod: K. Tint</p>	<p>HRS: 9.–11. saj (Tvauri 2012, 136); 11. saj (Mägi 2002, 45); 11.–13. saj (Selirand 1974, 155).</p> <p>SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>



Tahvel XV:

1)	Piila IV: SM 10206: 24/SM 1468:24	Rullotstega HRS: lapik kaunistusteta kaar, d=3,2–4,4 cm. SpS: 5 keeret, kolmnurkse läbilõikega, d=1,4–1,6 cm.	 Foto: K. Tint	HRS: 9.–11. saj (Tvauri 2012, 136); 11.–13. saj (Selirand 1974, 155). SpS: 10.– 11. saj (Tvauri 2012, 165).
2)	Liiva-Putla tarandkalm: SM 7439: 449	HRS: kaar kuuekandilise ristlõikega, üks nupp faseteeritud silmakestega ilustatud, teine murdunud, tilguti pikk kitsa kannaga, d=5,4 cm. SpS: 8 keeret, d=1,8 cm, kolmnurkse läbilõikega kaunistusteta traat.	 Foto: T. Jonuks	HRS: 11.– 12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). SpS: 10.– 11. saj (Tvauri 2012, 165)
3)	Muhu Kantsi: AI- K-32	Tahuliste otsteg HRS: rombiline kaar, peal hundihammas motiiv, nõel puudub, otste peal ruut ja täpp keskel, d=2,8– 3,4 cm. Sõrmused: I: 6 ¾ keerdu, ümar kaunistusteta traat, d=1,6 cm. II: lamekumer kaunistusteta traat, 4 keerdu, d=1,5 cm.	 Foto: T. Jonuks	HRS: 11.– 12. saj (Reidla 2012, 93; Mägi- Lõugas 1994, 472); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). Sõrmused: I: 11.–13. saj (Valk 1991, 186). II: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165).




Tahvel XVI

1)	Karida Kalmunurk: AI- K-5: 63	<p>KV: otsad aasakesteks kokku pandud, traadi laius on 4 mm. Võimalik, et lihtsalt sõrmuseid ühendav traat, mitte kv.</p> <p>Sõrmused: I: 7 keerdu, lamekumer traat. II: 4 keerdu, kolmnurkse läbilõikega traat. III: 2,5 keerdu, kolmnurkne traat. IV: 2,5 keerdu, kolmnurkne traat. V: 2 keerdu, kolmnurkne traat. VI: 8 keerdu, ümmargune traat, üks ots siss keeratud. VII: 12 keerdu, ümmargune traat, otsad sisse keeratud, d= 1 cm. VIII: 6 keerdu, ümmargune traat, 2 cm. Läbimõõt sõrmustel ulatus ühest cm-st 2,1 cm-ni välja.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>KV: analooge ei leidnud.</p> <p>Sõrmused: I– V: 10.–11. saj (Tvauri 2012, 165)</p> <p>VI–VIII: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>
2)	Karida Kalmunurk: AI-K-5: 45	<p>Fassetitud otstega HRS: hundihammas-motiiviga kaar, nuppudel ruut ja täpp keskel, d=2,8–3,5 cm.</p> <p>SpS: 6 ½ keeret, ümmarguse läbilõikega traat, d=1,9 cm.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157).</p> <p>SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>




Tahvel XVII

1)	Oriküla AI-K-4: 90	<p>Rullotstega HRS: d=5–6 cm, ümmarguse läbilõikega kaunistusteta kaar, otsad koos, nõel murdunud ja kannaosaga peal on kuuseoksamotiiv.</p> <p>SpS: 7 keerdu, kaunistusteta, d=1,7 cm, laiali venitatud.</p>	 <p>Foto: T. Jonuks</p>	<p>HRS: 11.–13. saj (Selirand 1974, 155).</p> <p>SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186).</p>
2)	AI-K-4: 95	<p>Nelinurksete otsanuppudega HRS: nuppudel ruudud, poolkuu kujulise soonitud kaarega, nõela kanna ääres kriipsudest sooned, d=3,5–4,5 cm.</p> <p>Sõrmus: vaheliti otstega, pakseneva esiosaga, soonitud, d=2–2,2 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 12.–14. saj (Selirand 1974, 159).</p> <p>Sõrmus: 13.–14. saj (Reidla 2012, 126; Valk 1991, 188).</p>
3)	Rannu Verevi: AI 2817: 104	<p>KV: kolmest pronkstraadist, d=5,9–7 cm.</p> <p>SpS: ümmargusest traadist kaunistuseta, 3 ¼ keerdu, d=1,8 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 384).</p> <p>SpS: 11.–13. saj (Valk 1991, 186)</p>



Tahvel XVIII

1)	Madi kivikalme: AI 2590: 2608	Rullotstega HRS: ümara läbilõikega ja kaunistuseta kaar, d=2,5 cm, nõel on veidi sissepoole paindunud ja kannal on äärtes nagu siksak kaunistus. SpS: 3,5 ringi, traat kaunistuseta d=1,7 cm.	 Foto: K. Tint	HRS: 12.– 17. saj (Selirand 1974, 155). spS: 12.–15. saj (Valk 1991, 185) Kalm kuni 13. saj (Konsa 2003, 119). Seega 12.–13. sajand.
2)	Küti IV matus: AI: 3992:28	Pahaga fassetitud otstega HRS: lõikelt seest kumer, d=4–5 cm. KV: kokkupoole surutud nii, et otsad veidi vaheliti, kolmest pronkstraadist keeratud ja otsad lõigatud, d=4 cm.	 Foto: K. Tint	Sõlg: 12.–14. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384; Selirand 1974, 170).
3)	Küti VII matus: AI 3992:53	Rullotstega HRS: läbilõikelt ümmargune, kaunistuseta, d=3,5– 4,2 cm. KV: kolmest pronkstraadist, laiali tõmmatud, d=6 cm.	 Foto: K. Tint	Sõlg: 9.–11. saj (Reidla 2012, 92); 11.–13. saj (Selirand 1974, 155, tahvel XXXV: 1) KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384; Selirand 1974, 170).




Tahvel IXX

1)	Kukruse VII: TÜ 1777: 1564	Nelinurksete otsanuppudega HRS: lapiku kaarega, nõel sirge, kand viisnurkne ja kaunistustest raske aru saada (kriips keskel ja ringid äärtes vist), d=3,4– 4,5 cm. KV: kolmest pronkstraadist, d=4,1 cm.	 Foto: K. Tint	HRS: 12.– 14. saj (Selirand 1974, 159). KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).
2)	TÜ 1777: XXXVII: 6098–6099	Nelinurksete otsanuppudega HRS: ovaalse kaunistusteta kaarega, nõela kand on nelinurkne, d=3,2–4 cm. KV: kolmest pronkstraadist, üks ots aasaga, teine ära lõigatud, d=6–6,8.	 Foto: K. Tint	HRS: 12.– 14. saj (Selirand 1974, 159). KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).
3)	TÜ 1777: XVII: 2049	Rullotstega HRS: rombikujulise kaunistusteta kaarega, d=2,5–3 cm, nõela kand kitsas. KV: kolmest pronkstraadist, d=5,8–6,7 cm.	 Foto: K. Tint	HRS: 11.– 13. saj (Selirand 1974, 155). KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).




Tahvel XX

1)	Pada maahaud- kalmistu: AI 5366: XXIII: 6	Fassetitud nuppudega HRS: pahaga, rombi läbilõikega kaar, peal täppidest ornament, nōelal on laienev kand, mille ääres kriipsukesed ja keskel kuuseoksamotiiv, d=4,4–5,4 cm. KV: kolmest pronkstraadist, kokku surutud, nii et otsad vaheliti, d=4,2–5 cm.	 Foto: K. Tint	HRS: 12.– 13. saj (Selirand 1974, 157). KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).
2)	AI 5366: L: 4	Fassetitud otstega HRS: rombikujulise läbilõikega kaar, peal hundihammastorn, nuppudel ruut, sees täpp, kannal on joontest kaunistus, d=4,3–5,2, vase tooniga. KV: kolmest pronkstraadist, d= 4,5, vase tooniga.	 Foto: K. Tint	HRS: 11.– 12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).
3)	AI 5366: LXXIII: 1–2	Fassetitud otstega HRS: otsad küljest tulnud, rombikujulise läbilõikega kaunistusteta pahaga kaar, d=3,2–3,7 cm. KV: kolmest pronkstraadist, d=3,5–4,2 cm, kokku surutud vaheliti otstega.	 Foto: K. Tint	HRS: 12.– 13. saj (Selirand 1974, 157). KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).

Tahvel XXI

1)	Pada maahaud- kalmistu : AI 5366: LXXXIII: 1	<p>Mooninupuotstega HRS: ümmarguse läbilõikega kaar, nõela kanna peal täpikestest jooned, nuppude juures joontest kaunistus, d=4,5–5,2 cm.</p> <p>KV: kolmest pronkstraadist, d=6,1–6,8 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 11.–13. saj (Tvauri 2012, 136).</p> <p>KV: 12. saj (Lõugas 1982, <i>et al.</i> 384)</p>
2)	AI 5366: CXII: 2	<p>Fassetitud otstega HRS: rombikujulise läbilõikega hundihammasmotiiv iga kaar, d=4,5–5 cm, nõel laienev kannaga.</p> <p>KV: kolmest pronkstraadist, d=6–6,8 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>HRS: 11.–12. saj (Reidla 2012, 93); 12.–13. saj (Selirand 1974, 157).</p> <p>KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).</p>
3)	AM 1036: CXLII: 7	<p>Ristpeanõel: 11, 5 cm pikk, sees ja väljas neli ringikest, mille sees omakorda ringid.</p> <p>Varrasahelik: 139 cm pikk, ühes otsas kuljus ja ristiga ring, teises otsas kuljus.</p> <p>KV: kolmest pronkstraadist, d=5,5 cm.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>Ristpeanõel ja varrasahelik: 12. saj II p–13. saj algus (Selirand 1974, 147–149).</p> <p>KV: 12. saj (Lõugas <i>et al.</i> 1982, 384).</p>



Tahvel XXII

1)	Pada maahaudkalmistu: AM 1036: CLXVI: 4	Fassetitud otstega HRS: pahaga, poolkuu kujuline kaar, kaunistusena on vist mingid täpid peal olnud, kuid neist raske aru saada, laia kannaga nõel, mille keskel kuuseoksa motiiv, d=3,3–4 cm. KV: kolmest pronkstraadist, otsad vaheliti, d=2,2–2,7 cm.	 Foto: K. Tint	HRS: 12.–13. saj (Selirand 1974, 157). KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384).
2)	Kaberla maa- alune kalmistu AI 4116: CLXXIII: 191	Kolmest pronkstraadist KV: d=3,3–4,1 cm, kokku surutud, otsad vaheliti. Sõrmused: I: d=1,8 cm, otsad vaheliti, peal on plaat, millel keskel ja ääres veidi kaldjoontest kaunistus. II: d=1,9 cm, otsad vaheliti, peal on soonitud ornament (nagu traatidega muljutud). III: d=1,8 cm, otsad vaheliti, peal on samasugune kaunistus nagu eelmisel, kuid tihedamad jooned. IV: d=1,9 cm, vaheliti otstega, tordeeritud, keskel kriipsukestega.	 Foto: K. Tint	KV: 12. saj (Lõugas, <i>et al.</i> 1982, 384; Selirand 1974, 170) I sõrmus: 14– 15. saj (Reidla 2012, 126); 12.–13. saj (Selirand 1974, 174, tahvel XL: 3) II sõrmus: 13.– 14. saj (Reidla 2012, lk 126). III sõrmus: 13.–14. saj (Reidla 2012, 126). IV sõrmus: 13. saj (Valk 1991, 188; Reidla 2012, 126).
3)	Siksälä XXV põletusmatus: 5101: 690	KV: õõneskumera läbilõikega, vasest, d=5,8 cm, rikkalikult ornamenteeritud kriipsukestega, mis moodustavad rombe ja rombide sees täpp. Laieneva keskkeermega SpS: vasest, keskmisel keerul siksak kaunistus, d=2 cm.	 Foto: K. Tint	KV ja spS: 1000–1100 (Valk, Ratás, Laul 2014, 46).

Tahvel XXIII

1)	Siksälä: AI 5101: LIV: 1, 6	Kaelakee: kadunud, kuid aruandes mainitud (Laul 1984, 8). SpS: 1,5 keerdu, d= 1,2 cm; lamekumer traat.		Sõrmus: 15. saj (Valk, Ratas, Laul 2014, 79).
2)	Vana-Kuuste IC: TaM 153: 109,110,111	Pikkade rullotstega HRS: tordeeritud kaar, d=3,4–4 cm Sõrmused: I: hõbetatud, 2,5 keeret, tordeeritud keskkeere d=2,3 cm; II: pr 3 keeret, tordeeritud keskkeere, d=2,2 cm		HRS ja sõrmused: 16. saj (Valk 1991, 184).
3)	Loku kalmistu: VaM A 31: 19– 19a	Plaatotstega HRS: tordeeritud kaarega, nõel täiesti sirge, mille peal joon, d=4,3 cm. SpS: 3 keeret, keskmise tordeeritud, d=2,2 cm.		Kompleks kuulub 16. sajandisse (Valk 1991, 184)

Tahvel XXIV

1)	Tartu-Maarja (TM A 202: 1303–1304)	<p>Vitssõlg: d=1,7–2,3 cm, vasest.</p> <p>Ripatsmünt: hõbemündi keskel auk, mis on traadiga sõle küljes olnud, 1578. a, Johan II ½ ööri.</p>	 <p>Foto: K. Tint</p>	<p>Sõlg: tuli kasutusele 1630.-te paiku (Reidla 2012, 103).</p> <p>Münt: 1578. a (Malve, 21.04. 2015).</p>
2)	Peedu linnamäe kalmekoha juhuleid	3 SpS-i		15.–16. saj (Valk 1991, 184).
3)	Mäo peitleid: AI 2592: 1 ja 2	<p>I: Kokku 39 sõrmust, millest tordeeritud oli 23. Sõrmuste d on enamasti üle 1,9 cm. Vaid 5 sõrmust olid väiksemad. Kõige väiksem läbimõõt oli 1,5 cm. Lame traat.</p> <p>II: Lame traat, sõrmuste läbimõõt oli 1,9–2,1 cm. Keskmine keere tordeeritud. väiksem läbimõõt oli 1,5 cm. Lame traat.</p>	 <p>Fotod: K. Tint</p>	17. saj (Valk 1991, 186).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Küllike Tint

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 18.09.1991)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
Põimitud esemed Eesti arheoloogilises kalmematerjalis,
(lõputöö pealkiri)

mille juhendajad on Maarja Olli, Tõnno Jonuks,
(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas
digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja
lõppemiseni;
üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas
digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 25.05.2015